БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттингеи

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1965 ч. ФЕВРАЛЬ 16 ВТОРНИК № 38 (6057).

Өртээ 2 көп.

ЧАҢЧЫЛ БОЛГАН НАЙЫРАЛДЫҢ ХАРЫЛЗААЛАРЫН ХӨГЖҮДЕР

Эштер Л. И. Брежнев, А. И. Микоян, А. Н. Косыгин олар Совет Эвилели биле Кыдат Улус Республиканың аразынга найырал, эвилел болгаш бот-бодунга дузалажыр дугайында Керээниң 15 чыл ою-биле холбаштыр эштер Мао Цзэ-дун, Лю Шао-ци, Чжу Дэ, Чжоу Энь-лай оларга байырлыг телеграмманы чоруткан. Олар Кыдаттың Коммунистиг партиязынга, чазаанга болгаш бүгү ажы-дума кыдат улуска чүректиң ханызындан байыр чедириишкинин болгаш эң дээре күзээшкиннерни дамчыткан.

Найырал, эвилел болгаш бот-бодунга дузалажыр дугайында совет-кыдат керээ болза социализмниң болгаш коммунизмниң херээниң тиилелгезинге тайбыңны хандырарынга моон соңгаар-даа чугула фактор болур, тайбыңның, демократияның болгаш социализмниң хүн келген тудум-на өзүп турар сырый каттыжыышкынынга бараан болур дээрзинге бистиң партиявыс болгаш совет улус бүзүредиг.

Телеграммада демдеглеп турары-биле алырга, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, Совет чазак, бүгү совет улус социалистиг лагерьниң чаңгыс эвин быжыглаарынга, делегейниң ажылчын аңгызының улуг революсчу демиселин, Азияның, Африканың, Латин Американың улустарының национал-хосталгалыг антиимпериалистиг демиселин бүгү хемчег-биле деткиириңге бүрүн шиитпирлиг.

Бистиң партияларывыстың болгаш улустарывыстың аразында чаңчыл болган найыралдың харылзаалары бистиң ниити эрге-ажыктарывыска улам ыңай хөгжүп, шаанда тыптып келген таарымча чок түүлдер базым бүрүзүнде чайлаттынып турар. ССРЭ-ниң болгаш КУР-нуң бүгү талалыг нады ажылдажылгазы бистиң чаа-чаа чедиишкиннеривиске, делегейниң бүгү социалистиг системазының күжүнүң болгаш күчүзүнүң взеринге дузалаары чигзиниг чок.

(СЭТА).

МАЛ АЖЫЛЫН ШЫҢГЫЫ КӨДҮРЕР

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС 1964 чылда мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедир база малдың болгаш куштарның продуктулуун бедидер дээш автономнуг республикаларның, крайларның, областарның социалистиг чарыжының түңнелдерин чугаалажып көргеш, Чөөн-Сибирь экономиктиг район талазы-биле бистиң Тыва АССР-ни ийиги черни ээлээн деп санаап, беш муң рубль түңнүг ийиги шаналды тывыскан.

Бо дээрге Тываның көдээ ажылагыйының ажыл-ишчилериниң, ылаңгыя малчыннарының эрткен чылда ажылынга бедик үнелээшкин, улуг өөрүшкү-дүр. Оон-биле кады бо шаңнал бистиң малчыннарывысты 1965 чылда улам эки ажылдаарынче, харын-даа бирги чер дээш демисежиринче кыйгырып, хейәът киирип турар.

Ынчалза-даа шаңнал-макталга четтивис, бистс байдал таарымчалыг-дыр деп мактанып, оожургай бээр болза канчап-даа таарышпас. Республиканың мал ажылында байзалды шүгүмүлелчи ёзу-биле көрүп, улуг четпестерни, частырыгларны чайладыр дээш бүгү хемчегларни алыр болза, түгле ынчаарда амгы байдалды эдип ап болур бис.

Республикада мал ажылын хөгжүдериниң чеди чыл планының күүседези дыка хожудап калган. Планга ам-даа чүс муң ажыг баш мал керек. Бо дээрге улуг сан-дыр. 1963—1964 чылдарда республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга малдың немешкен чаш төлүнүң санындан мал ажылынга ажылагыйжы чарыгдалдар болгаш ажык чок чидириглер хөй болган. Оон кырынга төрүүр малдың кызыраар чорүү улуг болуп артпышаан. Шак мындыг байдалдан чайлавас болза, малдың баш санын канчап өстүрерил?

Малдың продуктулуунуң талазы-биле база хожудап каап турар бис. Чижээ, 1964 чылда республикага саар инек бүрүзүнден сүт саалдазы түгле 1097 кг болган азы 1963 чылдыындан 45 кг эвээжей берген. Улам бүрүнгаарлааның орнунга дедир кудулап турарының чылдагааны болза, сүт бүдүрерин көвүдериниң күрлавырлары четче ажыглаттынмайн, хөй сүт дээш ёзулуг чидиг демисел чоруттунмайн турарында.

Амгы кыштың улуг соок чок болгаш чамдык черлерде хар чуга бооп турары мал ажылынга когарал болдурбайн, харын малдың продуктулуун бедидериниң аргазын тургузуп турар. Ынчаарга ам бисте байдал кандыгыл? «Магалыг-ла чымчак кыш-тыр бо, мал канчап баксыраарыл» дээр хөөннерге алыскаш, кышты чиик көрүп турарындан чамдык черлерде малдың өлүм-чидими көвүдеп, күш-деңгилдези суларап турар. Ылаңгыя Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Каа-Хем районнарның чамдык ажылагыйларында кыштың эрткен айларының дургузунда малдың түгле деңгилдези кудулаан әвес, харын хорамчага таваржын турар. Эрзин районнуң девискээринге хар улгады бээрге, дораан берге байдалга таваржы берген болгаш сүт саалдазы эвээжээн.

Мал ажылында амгы байдалдан улуг түңнелди кылып, кыштаглаашкынның арткан айларында малдың баш санын камгалап алыр, чидирер, будалдырар чорукту болдурбас дээш шыңгыы хемчеглерни алыр керек. Сүт саалдазының деңнелин эрткен чылдагызындан дыка бедидери, хойдан хөй дүктү кыргын алыры, эът бүдүрериниң планын күүседири кыштаглаашкын үезинде малдың ажаалда, чемгерилгезин экижиктеринден, одарладыышкынны чедиишкинниг организастаанындан кол хамаарыжыр.

Ам арткан мал чемнерин учётка ап, дараазында айларның чарыгдалынга таарыштыр планнаар керек. Амга чедир сүт-бараан фермаларынга мал чемнерин малга бээриниң мурнунда экижитпейн, чижээ, бөдүүн чемнерни бүска ылбырадыр, холукаалар-биле шынарын экижидер, дрожжи кылыр, гидропоннуг аргабиле ногаан үнүштер өстүрер, чылыг суг ижиртир хемчеглерни бөртандырбайн турар ажыл-агыйларның удуртукчуларындан, түскай эртемниглериниден район организациялары чогуур негелдени салза чогуур.

Кыштаглаашкын-биле чергелештир шээр малдың массалыг оолдаашкыны чоруп турар. Ол болза мал ажылында эң чугула, эң харыысалгалыг кампания. Партия райкомнары, райкүүскомнар, районнарның көдээ ажыл-агый эргелелдери малдың чаш төлүн камгалап ап, доруктуруп өстүрер айтырыгны чер ажылынга дүжүт ажаал алышкыны-биле бир дөмей көрүп, өлче бүгү күштү мобилизастаар керек. Хойжу бригадаларда, түс-түс коданнарда бо чугула ажылды хүн бүрүнүң контролюнга албышаан, чаш малды ажаап доруктурарынга четчир орансава-биле, мал чемнери-биле, дуржулгалыг сакманщиктер-биле хандырары чугула. Бо үеде зоотехниктерниң, ветеринария ажылдакчыларының харыысалгазы улуг. Олар хүн бүрүде малчыннар-биле кадыл ажылдаар ужурлуг. «Сүт-Хөл» совхозтуң Көшпесте, Манчүректе малчыннарының түскай эртемниглер келбес деп хомудап турары ышкаш байдал туруп болбас. Улуг-даа, чаш-даа малга хорамча болган таварылга бүрүзүн анаа даңзылап албайн, оон чылдагаанын тывар керек.

Мал ажылынга чедиишкиннер малчыннар дугайында сагыш салышкындан, мал ажылын хөгжүдериниң улуг сорулгаларын шиитпирлээринге оларның билиг-медерелин канчаар бедиткенинден, культура-амыдыралдың байдалдарын канчаар түргусканындан кол хамаарыжыр. Бо айтырыгны СЭКП райкомнары, райкүүскомнар, партия эге организациялары, ажыл-агый удуртукчулары хүн бүрүнүң ажылы кылдыр көрүп, үргүлүг чугаалажып-ла турар, а керек кырында байдал ындыг әвес болуп турар.

Малчыннарның 1,5 муң хире өгбүлелери кыштың байдалында өглерде чурттап, электри чырыын эдилевейн, чунар бажында чунмайн, радио дыңнавайн турарын таарымчалыг деп болур бе? Ажыл-агыйларның удуртукчулары олардан ажылды негээрде, бо байдалды боттарынга база медереп билзе чогуур. Өглерде чурттап турар малчыннарның үштүң бир кезии Тес-Хем, Эрзин районнарга хамааржыр. Оларда бажың-биле хандыртынган деп санап турар малчыннарының чамдык бажыңнарының шынары кончуг куду, ады-ла бажың бооп турар. Тес-Хемниң «Чодураа», Эрзинниң Левин аттыг колхозтарының малчыннарыңа автолавка барбайн турар. «Тес-Хем» совхозтуң О. Шынаа биле У. Шынаада малчыннарының солуун, сеткүүл чедирилгезининг талазы-биле хомудалдары чыл бүрү үргүлүлеп келген болза-даа, байдал ам-даа эттинмээн.

Мал ажылында амгы хожудаашкынны ажып-эртер, бо чылын малдың баш санын өстүрер, мал ажылының продуктуларын бүдүрер талазы-биле салдынган сорулгаларны күүседирин хандырар боттуг, тодаргай хемчеглерни чер-черге ап чорудары, малчыннар дугайында сагыш салышкынны кичээнгейниң төвүнге алыры, оларның социалистиг чарыжын калбартып чорудары ажыл-агыйларның, партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларының мурнунда бичии-даа кошкаш кылбас, шыңгыы сорулга ол. Ынчангаш 1965 чылда Чөөн-Сибирь экономиктиг районга мал ажылының талазы-биле бирги чер дээш демисежир ужурлуг бис.

Мал ажылының продуктуларының садып алыышкыны

Республикада күрүнеге сүт, эът садырының квартал планының февраль 10-га чедир күүсеттинип турарын моон адаанда хуулар-биле көргүзөрге:

РАЙОННАР:	СҮТ	СҮТ
Таңды	152,6	175,3
Бии-Хем	122,6	16,0
Каа-Хем	105,2	61,1
Улуг-Хем	87,1	18,5
Тожу	86,4	—
Чөөн-Хемчик	80,9	17,1
Барыын-Хемчик	56,9	12,2
Бай-Тайга	27,6	40,3
Өвүр	20,8	—
Тес-Хем	17,4	—
Эрзин	5,6	—

Республика ниитизи-биле сүт садарының планын 97,7 хуу. зътти— 46,9 хуу. оон иштинде колхозтар сүттүг—84,1 хуу. зътти — 28,5 хуу. совхозтар сүттүг—113,1 хуу. зътти — 62,1 хуу күүсеткен.

Малчын өг-бүле

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Аныяк-Чыргакыда аныяктарның Хову-Аксы сүт-бараан фермазын эрткен чылдың майда организастаан. Ферманың эргелекчизинге дуржулгалыг кадарчы коммунист Куулар Могаа-ны совхозтуң парткому чоруткан. Эш Могаа хензиг-даа халас үе эрттирерии каража бодаар, тамчык билбес, кайгамчыктыг кежээ кижи. Ылаңгыя кышкы үеде малының чемни, өдээн курлап алган турар. Өгбүленің херээжен ээзи Куулар Дүгүйдей база-ла оон тудашпас кызымак, мурнакчы саанчы.

Ооруг черниң харын улуг-даа болза, бо хүннерде фермаңың коданында 186 инек, 128 бызаа конгуг хүр. К. Дүгүндей эрткен ажыл-агый чылында ферманы орай организастаандаа болза, 14 инектиң бирээзиндене 1235 литр сүттүг сагган. Бо чылын ол бир инектен 1300 литр сүттүг саар, а К. Могаа 100 инектен 95 бызааны камгалап алыр хүлээлгелиг.

Куулар Енданмаевич фермада агитатор. Малчынның өг-бүлези черчер Советтериниг соңгулда хүнүнге төлептиг ужуражыр дээш күжениишкинниг ажылдап турарлар.

Өвүр районнуң «Кызыл тук» колхозунуң малчыны Саая Мөңгүн-оол ажыл-агыйда дуржулгалыг малчыннарның бирээзи. Бодунуң хүлээгеи ажылынга ол чыл бүрү бедик көргүзүглерни чедип ап турар.

Чайгы үеде малчын четчир санныг мал чемнерин белеткеп алган болгаш ам үеде ажааган хойларын хүр кыштадып, чеди чылдың сөөлгү чылында бедиткен хүлээлгелеринг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Саая Мөңгүн-оол.

Фото Г. СИРОТИННИИ.

Кайызы-даа кежээ

Тожу районнуң «Совет Тыва» колхозунуң Толбулда хой кадарчызы, ажыл-агыйда дээре малчыннарның бирээзи Кол Шимиттиң аалынга баргаш, дуржулгалыг малчынның ажыл-ижин сонуургап, боду-биле ужурашкан мен.

Өг-бүленің ээлери Кол биле Маткар Шимиттер 1952 чылда Талым фермазынга бирээзи кадарчылап, бирээзи саанчылап кирген. Ниитининг өнчүзүнге идегелдиг ээ болу берген ажылгыр кижилерниң бүдүрүкчүлүг ижи хөйге көскү болу берген. Колхозчуларның бүзүрелин чаалап ап, даанган ажылынга далдарал чок диртип, хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келгеннер. 1958 чылдан эгелеп колхозтуң бир кодан хоюн Толбулга кадарып эгелээннер.

Эгезинде оларга шупту 373 баш хой турган. Ол чылын 130 баш хой ийистээн. Эрткен чылын коданга 545 баш төрүүр хой санаттынып турган. Ынча хураган менди алдынган. Бо чылын 100 хойдан чүс хураган алыр дээн хүлээлгезин күүседип шыдаарынга олар бүзүредиг.

Тарып боозаткан хойлар январьның төнчүзүнден оолдап эгелей берген. Чаш хураганнарның чаңгызы-даа хорамча чок. Маткар Кызыл-ооловна-даа, Кол Төрлукович-даа өөренген аайы-биле эртенден орайга дээр элчип-селчип хой, хураганнары-биле ажаанзырап хүнзээрлер. Кижи ортузу эртип чоруур ол хойжуларның ажылдап турда чиик-сергек, ындазында черле эрестии кайгамчык. Шак ындыг ишчи холдардан чурттагга улам экижир.

Ак-Сукпак, Чалың-Шөл бажы, Толбул унун эргий чурттаан ол малчыннар төрээн колхозунга чыл бүрүде-ле 1000 баш шээр малды берип турар. Чоокку келир үеде Тожу чүгле өлүк-биле, инек, ини-биле эвес, а шээр мал өстүрер талазы-биле алдаржый бээр дээрзин олар бүзүрелбиле чугаалап олурар.

К. ДОРЖУ.

СОВЕТ-КӨРЕЙ КАДЫ КЫЛГАН МЕДЕГЛЕЛ

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Февраль 14-те Пхеньянга СЭКП ТК-ниң Президиумунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин биле Көрейниң Күш-ажыл партиязының ТК-зының Даргазы болгаш КУДР-нуң Министрлер Кабинединиң Даргазы Ким Ир Сен олардың баштаан төлээлериниң аразынга болган чугаалажыышкыннарының түңнелдерин быжыглаан кады кылган медеглелге ат салганнар.

Ийи партияларың болгаш чурттарның аразында найыралдыг харылзаалары болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарының айтырыгларының талазы-биле, делегейниң амгы байдалының, делегейниң коммунистиг шимчээшкинниң айтырыгларының база талааларның сонуургап турары өске-даа айтырыгларның талазы-биле санал-оналдарның солчулгазы акы-дүүма ёзу-биле бот-бодун билчир чоруктуң байдалынга эрткен дээрзин ол документиде чугаалап турар.

Социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкүнүң чорудуушкүнүнга ССРЭ-ниң болгаш КУДР-нуң улуг чедиишкиннерин, социализм лагериниң делегейге туруштарын быжыглаарының херээнге, тайбыңны быжыглаарының херээнге оларның салыышкынын демдеглээш, ийи чурттарның төлээлери найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-бодунга дузалажыр дугайында совет-көрей Керээниң улуг үжүр-дузазын айыткан. Бо керээ болза, совет болгаш көрей улустарның амыдыралы эрге-ажыктарының, бүгү социалистиг дем каттыштырылгазының эрге-ажыктарының негеп турарын ёзугаар акы-дүүмалышкы чоруктуң быжыг болгаш сырый харылзаалары-биле ийи социалистиг чурттарны каттыштырып турар дээрзин медеглелде демдеглээн.

Совет Эвилели биле Көрей Улус-Демократтыг Республиканың аразынга экономиктиг болгаш культурдуг харылзааларны хөгжүдер болгаш быжыглаар, дең эрненің принциптеринге дүүшүр найыралдың болгаш кады ажыллажылганың ёзугу-биле бот-бодунга дузаламчыны көргүзер, а ол ышкаш өске чурттарның күрүне талазы-биле түскай догуннаашкынын, чурт-девискээр талазы-биле бүрүн бүдүн турарын болгаш холгаарлашпазын бот-боттары хүндүлеп көөр деп кереэде айыткан хүлээлгенин чугула ужур-дузазын талалар онзалап демдеглээн.

Мурнуу Көрейни бодунуң колониязы болгаш шериг базазы болдуруп алганы дээш, КУДР-га удур өнчүкчөңгээлиг үүлгедиглери дээш америк империализмни бүрүү шапкаш, совет төлээлер болза, даштыкының кандыгдаа холгаарлашкыны чокка бодунуң чуртунуң тайбың каттыжары дээш көрей улустуң демиселин Совет Эвилединиң бүрүн деткип турар дугайын база катап медеглээн.

Амгы делегей байзалы тайбың, демократия, национал хамаарышпас чорук болгаш социализм дээш демисежип турар революстуг күштерге таарымчалыг кылдыр хөгжүүрүг үргүлүлеп турар дээрзин төлээлер демдеглээн. Империализм болгаш оон кол чөлээнгижи — АКШ — социализмниң болгаш депшилгениң күштеринииң өзүлдезинге иледе дүвүреп, улустарның национал-хосталгалыг демиселиниң түңнелинде ышкынган турушталрын бодугга кандыг-даа арга-биле дедир эгидип алырын оралдажып турар.

Ындыг болза-даа империалистерде аргалар шаанда турганындан ыракта-ла ындыг әвес деп, медеглелде демдеглеп турар. Социализмниң болгаш депшилгениң, тайбыңның болгаш демократияның күштери империалистерниң айыылдыг бодалдарын үзе шаап, агрессияга болгаш дайынга оруктү моолактап шылаар аргалыг. Ол чаагай сорулгалар дээш ийи чурттар акы-дүүма өске-даа чурттар-биле хол-холундан туттунчуп алгаш, депшилгениң болгаш тайбыңның күчүлүг фактору болур социалистиг лагерьни, Азияның, Африканың болгаш Латин Американың национал-хосталгалыг демиселди чорудуп турар улустары-биле боттарының дайынчы эвилелин, делегейниң ажылчын аңгызы-биле боттарының эп-сеткил каттыштырылгазын бүгү хемчег-биле быжыглаар.

Агрессияның болгаш дайыниың политиказын чайладыр болгаш үзе шавар, тайбынны болгаш кижи таргелгенниң айыыл чок чорууи хандырары-биле бүгү революстуг күштер болгаш тайбыңның күштери империалистерге удур шудургу демиселди чорудары, оон-биле кады делегейниң дүшкүүрүг чорууның чавырдырын болгаш ансы-бүрү инитилел тургузулуг күрүнелерниң аразында харылзааларга тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптериниң бадыткаттынып тургустунарын чедип алыры эргежок чугула деп, ийи талалар санап турар.

Вьетнам Демократтыг Республикага хамаарыштыр АКШ-тың бүжар-чүдек кемниг үүлгедиглеринге килеңневишаан, социалистиг интернационализмниң принцивинге шынчы болуп турар ийи талалар ВДР-ниң айыыл чок чорууи хандырарынга киржилге чокка артпас болгаш аңаа эргежок чугула дузаламчыны көргүзер дээрзин баш удур сагындырып турар. Моон-биле кады олар мурнуу-вьетнам патриоттарның чөптүг демиселин деткип турар дугайын медеглеп, АКШ кижизиг әвес дайынны соксадырын болгаш бодунуң чуртун АКШ-тың аярлуг баазазы болдурар чорукка удур демисежип турар япон улус-биле; бодунуң төрээн чуртунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш конго патриоттарның демисели-биле сагыш-сеткил каттыштырылгазын медеглелде илередип турар.

Совет болгаш көрей улустар акыдуңма Кубаның талазынга туруп келген болгаш турар-даа апаар деп, ол документиде онзалап демдеглеп турар. Ийи герман күрүнелерниң чепсеглениишкинден, ылаңгыя ядролуг чепсеглениишкинден ойталаары дээш туржуп турар Герман Демократтыг Республиканың демиселинге олар байыр чедирип турар. ССРЭ-ниң болгаш КУДР-нуң чазактары делегейниң ийиги дайынының Европада артыышкынарын узуткаары дээш туржуп турар болгаш НАТО-нуң ядролуг күштерин түргузарынга база ГФР-ниң чөөн кызыгаарларын дургаар атомнуг миналыг куржагны тургузарының планынга удур демисежир дээш боттарының шиитпирлиниге чаңгыс эптиг болуп турар.

«Соңгу-Чөөн Азияның эвилели» деп агрессчи шериг эвилелин тургузар дээш АКШ-тың империалистериниң кара сагыштыг бодалдарын ийи талалар бүрүү шаап турар.

Ядролуг чепсекти бүрүнү-биле хоругдаарының болгаш узуткап чок кылырының дугайында, бирги бээм кылдыр — ол чепсекти керегларын хоругдаар дугайында айтырыгның талазы-биле делегей күрүнелериниң баштыңнарының чөвүлел хуралын чыылдырар дугайында Кыдат Улус Республиканың чазааның саналын боттарының бүрүн деткип турарының дугайын Совет Эвилели болгаш Көрей Улус-Демократтыг Республиканың Министрлер Кабинединиң Даргазы Ким Ир Сен олар медеглеге ат салган.

Совет-көрей кады кылган медеглелге ат салган

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Февраль 14-те Пхеньянга совет-көрей кады кылган медеглелге ат салган.

СЭКП ТК-ниң Президиумунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин биле Көрейниң Күш-ажыл партиязының ТК-ның Даргазы болгаш КУДР-нуң Министрлер Кабинединиң Даргазы Ким Ир Сен олар медеглеге ат салган.

Совет төлээлер Төрээн чуртунче чорупкан

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). СЭКП ТК-ниң Президиумунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин баштаан Совет Эвилелиниң төлээлери февраль 14-те Пхеньяндан Төрээн чуртунче чанып кан.

А. Н. Косыгин Владивостокта

ВЛАДИВОСТОК. (СЭТА). СЭКП ТК-ниң Президиумунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин баштаан Совет Эвилелиниң төлээлери Вьетнам Демократтыг Республикага болгаш Көрей Улус-Демократтыг Республикага найыралдың аян-чорууи кылып чораан, февраль 14-те Пхеньяндан Владивостокта чедип келген.

ВЛАДИВОСТОК. (СЭТА). Февраль 14-те хүнүң ийиги чартыында СЭКП ТК-ниң Президиумунуң кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин болгаш оон баштааны төлээлериниң кежигүннери Владивосток хоорайны көрген болгаш Ийиги хемчигеште чаа чурттагга микрорайонга чораан. Олар Бирги хемчигеште улуг панель бажың тудуунуң заводтарын, Минна хоорайжыгашта чаа чурттагга микрорайоннарын көрген. Чуркин мээзинге чедип, чоокта чаа ажыглагга кирген далай вокзалынга барган. Хоорайга чоруп турдз, А. Н. Косыгинни болгаш совет төлээлериниң кежигүннерин СЭКП-ниң Приморск крайкомунуң бирги секретары В. Е. Чернышев, Крайкүүскомнуң даргазы М. М. Кузнецов олар үдеп чораан.

ЧОННУҢ КАНДИДАТТАРЫ

БАРЫЫН-ХЕМЧИК. Чер-чер Советтериниге соңгулда белеткелдери районда улам-на калбарып, бир чадаан бир чадаже шилчип чоруп турар.

Бо хүннерде район Совединиге депутаттарның кандидаттарын депшидери дооступ, көдээ Советтер депутаттарының кандидаттарынга кандидаттарның депшидилгелери чоруп турар.

«Барлык» совхозтуң Хөнделен салбырының соңгукчулары район Совединиң депутаттарынга кандидаттар кылдыр сарлык кадарчызы **Күжүгет Каң-оолду**, хойжу **Сарыглар Бора** оларны депшидип алган.

Аксы-Барлык көдээ Советтиң депутаттарының кандидаттарынга сарлык мал ажылының бригадири **Хомушку Ламаны**, сес чыл школазының башкызы **Монгуш Үрзетмаа**ны болгаш өскелерин-даа депшиткен.

* * *

ТАНДЫ. Район Совединиң депутаттарынга кандидаттар депшидери мында доозулган. Депшиттирген кандидаттарның аразында «Тиилелге» совхозтуң мурнакчы хойжузу **Оюн Дажый-оол**, дуржулга станциязының саанчызы **Оюн Минчеймаа**, «Элегес» совхозтуң мал эмчизи **Иннокентий Зверьев** оларның болгаш көдээ ажылагый бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү адырларының өске-даа мурнакчыларының аттары бар.

Солун кежээ

БИЙ-ХЕМ. «Тиилелге» колхозтуң сеерлиг участогунда клубока айтырыг, харыы кежээни болуп эртеп. Ук кежээни ында агитпункт эргелекчизи Биче-оол Мөңге организастаан.

Кежээниң киржикчилери 69 айтырыгларга харыы алган. Ол кежээге айтырыгларны болгаш харыыларны баш бурунгаар белеткээн.

Делегей байдалының дугайында болгаш политиктиг айтырыгларга харыыларны СЭКП райкомунуң инструктору эш Шингин, ажыл-агыя болгаш культура хөгжүлдезиниң темаларынга айтырыгларны участок бригадири эш Шагдыр харыылаан.

МАЛ АЖЫЛЫНГА УЛУГ ЧЕДИИШКИННЕР ДЭЭШ!

ДЕТКИП ТУР БИС

Бистиң чуртувуста чаа эгелээшкин бүрүзүн, социалистиг чарышка кыйгырыг бүрүзүн чон калбаа-биле деткип, ажылга эки көргүзүглер дээш демисежип турар. Чеди чылдың эң сөөлгү шиитпирлиг чылында арыгүзүүлерниң эгелээшкинин бистиң республиканың чер болганында шак ынчаар деткип турар. Оларның аразында бистиң Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» көдээ ажыл-агый артелиниң малчыларының база бар.

Колхозтуң төвүнге, хойжу бригадаларга, сүт-бараан фермаларынга болгулаан хуралдарга «УТКА 25 чылы» совхозтуң коллективиниң кыйгырыын малчыннар танышкаш, ол эгелээшкинин деткивишаан, боттарынга хүлээлгелерин ап турганнар. Хойжу Х. Көк 100 хойга онаштыр 100 хураганы, хой бүрүзүнден 2,5 кг дүктү алырын бодунга хүлээнгеш, ескe хойжуларны чарышка кыйгырган. Саанчы Бак-Көк инек бүрүзүнден чылда 1200 кг сүттү саап алырын хүлээнген.

Колхоз бо чылын төрүүр 100 баш малга онаштыр 100 хураганны, 95 быжаны, 85 кулунну, хой бүрүзүнден 2 кг дүктү, түс чер үксаалыг инек бүрүзүнден 1000 кг сүттү алыр; 150 тонна сүттү бүдүргеш, оон 140 тонназын күрүнеге садар, 365 тонна этти бүдүрер болгаш күрүнеге 242 тоннаны база 26 тонна дүктү садар деп планнаан. Бо дээрге бистиң колхозтуң байдалынга ындыг-ла чиик эвес көргүзүглер болур. Ынчалза-даа олар күүсеттинер, маңаа чүгле бар аргаларны, курлавырларны бүрүн ажыглаары чугула.

Мурнуку чылдарныңга бодаарга, колхозтуң малчыннарынга ажылдаарынга эптиг, организастыг, материал-культурлуг байдалдар бар апаргаан. Чижээ, дөрт хойжу бригадаларның төптери тургустунган, оларның 3-жүүнүң төвү электри чырыы-биле хандыртынган, 4 кызыл булуң, 2 чунар бажың ажылдап турар. Ийи почтальон малчыннарга солуң, сеткүүлдү доктаамал чедирип турар. Колхозта көдээ клуб эргелекчизи эш Тойлуга удурткан бот-тывынгыр уран чүүл бөлүгүмү малчыннарга концерттиг бо-ла чеде бээрлер. Оон ынай школаның өврениқчилери, башкылары хойжу бригадаларга база концерт көргүзүп турар.

Кыштагларже мал чемнерин үргүлчү сөөртүп, малчыннарның одаар ыяжын дүжүрүп, аъш-чем продуктуларын чедирип берип турар. Одары төнген 8 кодан хойну өскээр сайгарып көжүрген. Төрээн хойларга суг эргизип бээр 16 демир доскаарларны белеткээн.

Хой малдың массалыг оолдаашкынының үезинде хойжуларның ажылынга дузалажып, чаш малды менди доруктурар сорулга-биле хойжуларже 17 сакманциктерни үндүрген. Февраль 1-ге чедир төрээн 1042 хойдан 1059 хураган алдынган. 17 хойнуң ийистээни-биле хойжуларның олчазы төрээн хой санындан ажып турары ол . Барлык-Аксында № 1 хойжу бригадада С. Калдар-оол 180 хойдан 185, Б. Санчит 45 хойдан 49 хураганны, Тар-Үзүкте № 3 бригадада С. Хирлиг 113 хойдан 114, Ман-Чүректе № 4 бригадада Шөмбүл 150 хойдан 152 хураганны менди алган болгаш оон-даа өске.

Моон-биле чергелештир бисте кыштаглаашкын бүтү талазы-биле таарымчалыг эрттип турар деп чугаалап болбас. Бисте четпестер амдаа хөй. Төрүүр, төрүвес коданнарны таарыштыр тургуспаан, чаш малга сула даргадын четчир кылдыр чарбалап бербейн турар, малга чыдаа чүткүлдүг ажылдаарлар. Эрткен чылын 53 мүң рубльдиң орулгазын ивижилер киирген. Үндүрген чарыгдал эвээш болган. Ивиниң азыраарының ажыы ындыг-дыр.

Тайга чурттуг эрес кижилерниң амыдыралын кысказы-биле бижингерге ол-дур. Артельдиң ивижилери моон соңгаар оон-даа өөрүнчүг чедишкиннерни чедип алырынга кым бүзүревес боор.

Т. СЕРМАВКИН.

Таңды районда дуржулга станциязының хоочун хойжузу Оюн Арапчынович Ноокайның малдап турар хойлары бо чылын хүр болгаш менди кыштап турар. Хойжунуң коданында хойлары январь згезинден эгелээш, ооддап эгелээн болгаш чоокку хүннерге чедир бүгү 860 төрүүр хойнуң 480 хирези төрээн болгаш олардан 490 ажыг хураган менди камгалап алдынган.

Малчынның аалында силос, сиген, саваң болгаш сула четчирибиле бар болуп турар. Хойларга болгаш доруга берген хураганнарга анаа чемнерден ачгыда минералдыг немелде чемнерни база берип турар.

ЧУРУКТА: хойжу О. А. Ноокайның хойларга сиген каап берип турары.

Фото С. ФЕОКТИСТОВТУУ.

ИРТТЕР КАДАРЧЫЗЫ

Чолдайты даарап каан хой кежп тоннуг, даштындан көөрге эрес-омаа сургей аныяк эрге — «УТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында ирттер кадарчызы Моңгуш Кувискаалга Хаялыг-Даг деп черде, бир кыштаг чоогунга, дужуп келген мен. Куржаангы хаялырлыг мээстерде хөй баш ирттер чаттыла берген оттап чорлар. Ол кадарчы бир улуг хая кырында сандайланып алган, даңзазының ыжын хире-хире буруладыр үндүргүлеп каап, ирттеринче көрүнгеш, дайгырыпап каап олур. Олары ээзининң үнүнге чагырттышаан, эглип кээп чорлар.

Кувискаалдың карааның кирбиктеринден эгелээш, бөргүнүң халбаңнарынга, тонунуң моюндуруунга чедир ак шаң кылдыр хыраалааны берген хирезинде-ле, шыырыгып доңган шинчи чок болду. Оонбиле шагдан-на таныжар болгаш, аравыста аажок хөрежип, оюнбаштаан үлежип олур мен. Чугаа кадында оон айтырдым:

— Кажан мал кадарып эгелээнин ол, мурнуңда ховуга ажылдап турган болгай сен?

— 1961 чылдың күзүнүнде мал ажылынче кирдим. Ирттерни эрткен чылын хүлээп алдым. Шупту 590 баш.

— Часкаан кадарып турар сен бе?— дээш, мээсти шыпкан малдаже көрүп каап олур мен.

— Мынча баш малды чаңгыс кижи канчап ажаап, карактап шыдаар боор ийик. Эжим Аранчын Мартык чүве. Мен улуг кадарчы мен. Харыысалгазы-даа, чымыжыдаа улуг ажыл болдур ийин.

Оон боданып олура, немеп кагды: «Эжим черле кежээ кижи. Ийилээн эки ажылдап тур бис».

Эрткен чылгы түнелин ол база хөөреп олур. Ирттерининң баш саны бүрүн, күжү шыырак. Дүк планы күүсеттинген. Бо чылын олар бир ирттен-не 3 кг дүктү кыргып алырын хүлээпгеннер. Хүлээлге күүсеттинген турарынга эш Кувискаал бүзуреддиг.

Ирттериниң күш-дең елин суларатпайн, кыш ажырар дээш олар бар аргаларны ажыглап турар. Ирттерин олар ырак одарлардан кадарып эгелээш, ай эрткен санында-ла чоокшуладып, курлап алган одарларынче кел чоруурлар. Одар бүрүзү планныг. Одарларны ынчалдыр камныг ажыглаарга, эки түнелге чедирбейн канчаар.

Ирттер кадарчызы М. Кувискаалбиле чугаалажып олурумда, оон эрткен үези сагыжымга чуруттунуп келди. Ада-иезинден бичезинде чарлып, өскүс амыдыралдың бергезин көргеп ол кижиниң чүрттап эрткен оруу каалама дески эвес. Оңгулчингилдер тургулаан. Бир катаң шош-содаа, кылыпкаш, шиитиргендаа. Ынчалза-даа ол чазыдан чоогуур түнелди үндүргени өөрүнчүг.

— Чүү дээр, мугулай-ла чораан амытан-дыр мен ийин. Кижи чыл келген тудум угаан кирер деп чүве ол-дур, көрем — деп, бодал чок кылган чазыын ол ынчаар миниш чугаалаан.

Эш Кувискаалдың көрээнде 1954 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге шаңнатканы, «Кур болгаш курукан черлерни шингээдип алганы дээш» медаль кылаңайндыр чайнап чоруур. Бажыңының ханазында хүндүлел бижиктер — оон кызымак күш-ажылын херечилеп турар. Үш уруунуң улуу бирги класста өөренип турар. Оларның кижизидилгезинче сагыш салып турар.

Бөдүүн ажыл-ишчи М. Кувискаал ниитининг малын ынчаар кадагалап, эрес ажылдап турар.

М. ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

Эгелекчилерде Баштайгы ай

Бистиң «УТКА 25 чылы» совхозтуң коллективиниң 1965 чылда алган социалистиг хүлээлгелеринде сүттү бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле айыткан көргүзүглериниң кол күүседикчизи Иштии-Хем салбыр болур. Чүге дизе, Иштии-Хем сүт-бараан фермазы симментал уксаалыг сүткүр инектерлиг болгаш моон мурнунда-даа чылдарда совхозтуң сүт бүдүрер кол чери ол турган.

Чеди чылдың сөөлгү чылының баштайгы айы — январь эрте берген. Бо айда Иштии-Хем фермазының коллективи багай эвес ажылдаан. 1964 чылдың январьда ферма 16 тонна 837 кг сүт саап алган болза, бо чылдың январьда сагган сүт 24 тонна 360 кг болган. Оон 22,4 тонназын күрүнеге дужааган азы айның планы күүсеттинген.

Ферманың мурнакчы саанчызы Л. Попова бодунга быжыглаан инектеринден январьда 3367 кг сүттү саггаш, саанчыларның чарыжының тиилекчизи болган. Бызаа ажаакчызы Т. Зотова бызаа бүрүзүнүң хонукта немелде денизинин 600 грамм чедирер тургаш, ажаалданы, азыралды экижидип, ылангыя кылымал сүттү таарыштыр ижиртип турганының түнелинде ону 900 грамм чедирип, бызаа ажаакчыларының аразында чарыштың тиилекчизи болган.

Трактористер С. Даваа, Т. Доржу, М. Балчый олар кышкы үеде мал чемнерининг сөөртүлгезин үзүктелдирбейн, кончуг идепкейлиг ажылдап турарын демдеглезе чогуур.

Салбырның девискээринде хар улуг дүшкени-биле малчыннарны элээн дүвүредип турар. Ийи кодан хойну, бир кодан инекти өске салбырларның девискээринче сайгаргаш, үш «ДТ-54» тракторларны малчыннарга быжыглаан бис.

Борбак-Арыгда болгаш Ооругда 4 кодан мыйыстыг бода малдың кадарчылары концентраттарны малга чымчадыр белеткеп берип, чылыг сугну ижирти бергенининг соонда, байдал чүгээр апарган. Эш Базыр-оол бригадирлээн хойжу бригада бо чылын 2391 хойнуң хураганын бүрүн камгалап алыр, хой бүрүзүнден 3 кг дүктү кыргыыр дээш демисежип турар. Сакманциктериниң аразында чарыштың түнелин он хонук санында үндүрер болгаш тиилекчилерни илередип демдеглээр деп шиитпирлээн.

Кыштың берге үези ам-даа бистиң мурнувуста болгай. Ынчангаш бар мал чемнерин ажыл-агыйжы ёзубиле ажыглап, одарладыышкынны таарыштырып тургаш, малды кыштан менди ажырар, чаш төлдү чидириг чокка камгалап алыр, сүт саалдазын кудулатпас, харын улам көвүдедир дээш бүгү хемчеглерни алыр ужурлуг бис. Ол болза бистиң бүгү малчыннарның болгаш оларга дузалажып турар механизаторларның харыысалгалыг хүлээлгези болур.

Ч. ШЫНГАРАП,
Иштии-Хем салбырның эргелекчизи.

ӨСТҮРЕРИ ЧУГУЛА МАЛ

Тускай эртемниглерниң болгаш чылгычыларның чылгы малды өстүрер дугайында солунга бижип турган үүлдери-биле танышкаш, бодумнуң хууда бодалымны киирерин шиитпирледим. «Чылгы мал болза кадырберт тайга-сын чурттуг кижилерниң чиик машиназы» деп улустуң чугаалажыры чөп. «Кара-Хөл» колхозтуң даглыг девискээринге аъттың ажыы шынап-ла кайгамчык.

Даштыг-Хөл, Кара-Хөл, Шивилиглер баштары, Дзспының ол-бо чарыкы сынпары дээн ышкаш ыраккузак хонаштарда ажыл-агыйның малчыннары хөй баш малды малдап турар. Олар ыңай-бээр көжерде, мал чеми белеткээрде, ыяш сөөртүрде болгаш өске-даа ажылдар кылырда чылгы малды ажыглап турар. Аът чок болур болза анчыларның аңөлүк тывары берге. Ынчангаш чылгы малды өстүрерин чугула сорулга деп санаар мен.

Х. СУМБА.

ИВИЖИЛЕР

Тожу районнуң «Май 1» колхозунуң ивижилериниң турлааңга чедер дээш кижи элээн каш арттарны ажып, хемнерни кежер. Артельдиң бөлүк ивилериниң турар черии Шеңнелиг дээр. Иви чиир чаат ында долу.

Шеңнелиг деп адаар хемниң унунда Борбак-Арыгның кыдында малчыннарның чадыр өглери тода көстүп турар. Ында оң өг-бүледе чурттап турар чээрби шаа кижи нинтиниң 2860 баш ивизин малдап турар.

— Бистиң ивижилеривис шупту чаңгыс өг-бүле дег найыралдыг чурттап турарлар — дел, ивижи бригаданың бригадири, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининг депутады Ак Деверек чугаалап орар. Ындыг болбас аргажок. Чоок дээн-не чурттакчылыг чер чүс хире километр, а колхоз төвүнге чедир 250 километр. Аарыг-аржыктың кандыг-бир бергедээшкини таваржы бергенде, эң-не кашпагай, шыдамык кижилер ивилерин мунгаш, дуза дилээри-биле хаптар. Ындыг найыралдыг күш-биле бергелерни олар ажып эртип турарлар.

Ивижилер шупту шудургу кижилер.

Иви ажылдыглар эрткен чылын багай эвес ажылдааннар. Ферма нинтизи-биле 100 ивиден 97 анайны алган. Оон түнелинде 900 баш чаш мал коданга немешкен. Ол хереқте бригаданың бүгү кежигүннериниң үлүү кирген. Ынчалза-даа кадарчы Ак Чаражай эң шылгараан. Оон кыс ивилери дөгере төрээн, анайлары онча-менди. Ынча баш анайны менди алыры белен бе?

— Чок, белен эвес. Анайлар шыдамык-даа болза, оларның дайзынары хөй. Чедир көрбейн баар болзунза, көк бөрү-даа апкаш, чоруптаг— деп, ферманың ветеринар фельдшери Василий Хүтбек чугаалап орар.

Ак Чаражай хөй чылдар иштинде кадарчылап келген. Соңгу чер малының кандыг одарга тааржырын, каяа тургузарга таарымчалыг болурун ол эки билир. Ивижиниң белен эвес дуржулгазынга эвээш эвес колхозчуларны өөретткен. Оон ивилери соок кыжын безин сергек көстүрлер.

Ивижилерниң база бир тергиин кижизин Дарган Диленчи дээр. Эрткен чылын ол шүү ивилеп 97 анайны алган. Ак Богадыр база дуржулгалыг ивижиге санадып турар. Оон көргүзүү чыл бүрү ынчаар үргүлчүлээр. Колхозунга чиик өртектиг продукцияны бээр дээш оон-даа ыраш, кезээде меңги баштыг тайгаларже үне бээрлер. Ол эрес кижилерниң ажылы хүн бүрү ынчаар үргүлчүлээр. Колхозунга чиик өртектиг продукцияны бээр дээш оон-даа чүткүлдүг ажылдаарлар. Эрткен чылын 53 мүң рубльдиң орулгазын ивижилер киирген. Үндүрген чарыгдал эвээш болган. Ивиниң азыраарының ажыы ындыг-дыр.

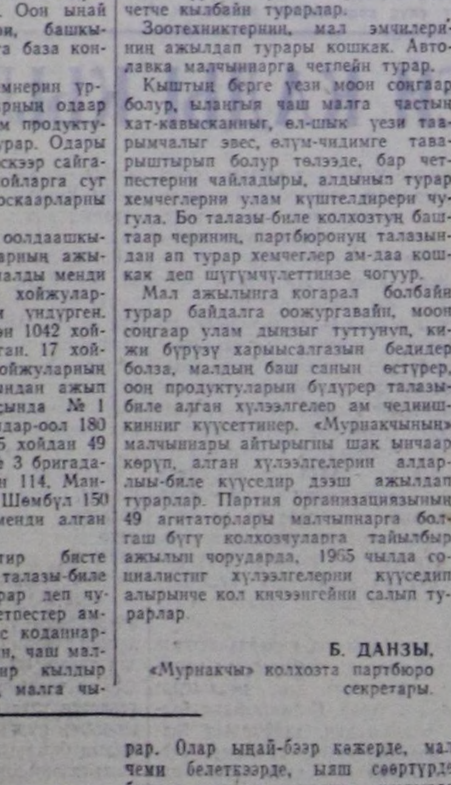

ветфельдшер В. ХУГБЕК.

Тайга чурттуг эрес кижилерниң амыдыралын кысказы-биле бижингерге ол-дур. Артельдиң ивижилери моон соңгаар оон-даа өөрүнчүг чедишкиннерни чедип алырынга кым бүзүревес боор.

Т. СЕРМАВКИН.

Кымыскаяк өөн ажыглаар

Кымыскаяк өө дээрге эзим иштинде будук, бүрү, чөвүрээ болгаш өске-даа чүүлдерден дириг амытаннарның кылып алганы, үр чылдарда улам үүрмектелип, ирип, курган келген чүүл болур. Оңу чамдык малчыннар мал кажаазының иштинге төп ажыглап турар. Чижээ, Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң Хөндергей салбырының Кара-Сугда аныяк шарылар азырап турар малчыннары М. Саңгыр-оол, О. Чотпа, М. Чөгел олар кымыскаяк өөн машинага чүдүрүп эккелгеш, кажаанын өл өдээн үндүргеш, аңаа чадыг кылдыр төп турар. Ону курган өдек-биле дөмей деп малчыннар үнелеп турар.

Мен бодаарымга, кымыскаяк өглүг эзимнер чоогунда малчыннар ону кажаа иштинге төгери-биле ажыглаза чогуур.

С. ӨПЕШ-ООЛ.

БЕДИК АТ ДЭЭШ

Ам чер бүрүзүнде ажыл-агыйларның малчыннары боттарының мурнунга чаа сорулгаларны салып турар. Чеди чылдың сөөлгү чылында «Межегей» совхозтуң ажыл-ишчилери база көдүрлүүшкүнүүт ажылдап эгелээн. Хойжу бригада төвүнге чоокта чаа хурал болуп эрткен. Малчыннар ол хуралга эрткен чылдың түнелдерин чугаалашпышаан, бедиктен хүлээлгелерни алганнар. Ол айтырыг талазы-биле ийиги салбырның эргелекчизи Б. Коваленко чүве чугаалаан.

Түнел ындыг-ла өөрүнчүг эвес болган. Ынчалзажок мурнакчыларның саны көскүзү-биле өскен. Совхозтуң хойжузу Оюн Төкел-оол чүс хойдан 103 хураганны, бир хойдан-на 3,1 кг дүктү алган. Оон кадайы база эки ажылдаан. Ол хойжу өг-бүлеге 703 рубль немелде төлевирни берген. Эш Төкел-ооллуң ажылында чажыт чок. Кол чүве бодунуң херээн эки билиринде, ол дээш сеткилинден бердингенинде. Бодунуң элбек дуржулгазын өске өөрүнге чугаалап берип турар. Хоочун малчын ам бо чылын 100 хойдан-на 105 хураганны алырын хүлээнген.

Оон-биле кады Оюн Сырат, Михаил Биче-оол дээш өске-даа хөй малчыннар бедик хүлээлгелерни алганнар. Бригада ниитизи-биле 100 хойдан 94 хураганны, шупту 120 центнер дүктү алгаш, мал чемнин боттарының күжү-биле белеткеп алырын хүлээнген.

Мурнуку үеде үш хойжуга коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп атты тывыскан турган. Бо чылын бригаданың бүгү хойжулары бедик ат дээш демисежип киринкен. Оюн Төкел-оол, Оюн Сырат, Күулар Сүрүнчал дээн ышкаш мурнакчы кижилер хойжуларны баштап, сорук киирип турда, оларның күзели боттаныр, сорулгазы чедип алдынар.

А. ДЕЖНЕ.

ХОЙ ООЛДААШКЫНЫ УДАВАС ДООСТУР

ШЫРАА-БУЛАКТА ХОЙЖУЛАР

Шыраа-Булак бо-ла болгай. Оон ол-бо талазында калбак делгем ховуларын «Барлык» совхозтуң тарылга шөлдери эелээн, а оон кедээзинде Доора-Даг, Узун-Оорга, Калбак-Тейлер, Өртең-Тейлер ажыглал чок, аңаа-ла Хемчик хемнин бараанын харап алган чытканыг кылдыр бодап болбас, кышкы үеде чеде бээрге, ажыл-иш ында хайныккан турар.

Бир чоогуны кешкеш, оон делгеминче үне халын келирге, бир-ле кадарчы хоюн кадарган, ынчеягин чүктепкен, хойларын дайгырып каап, кадарып чоруурун көрүп болур. Амгы үеде оларның кыштагларынга чеде бээрге, оон артык дивес силер бе: чаа төрүттүнген чаш хураганнарның чаптанчыг үнү, арай-ла улгатылай бергилээннериниң өдекте дешкилежип турары кижиниң сагыш-сеткилин дораан-на хаара туда бээрлер.

Кадарчылар, сакманциктер базала аңаа турбастар: чаш хураганнарны иезинге амырген, төрээн хойларны сигеннеткен, хураганнарда сугну, сула чарбазын берген, хөлээзинниг-ле!

Хомушку Чыргал бригадирлээн хойжу бригаданың чартык болгаш нарын дүктүг хойларны өстүрүп турар хойжуларының сорук кирген ажыл-ижи-биле таныжарга солун.

Доора-Дагда районнуң мурнакчы хойжузу, ол бригаданың кежигүну Ооржак Үндүннүң коданы бар.

Хураган кажаазын дөрт кезекке үскен. Биргизинде шупту бир-ыяң чаш, артканнарында оон улгады берген хураганнарны назын аайы-биле ажаап турар. Кажаалардың иштин долгандыр кормушкаларда көк сигеннин долдур салган, хураганнар туразында чемненип турар болду.

— Хоюнар оолдаашкыны барык дооступ турар болгай, хураганнарыңар черле бо бе?—деп, райком секретары эш Стал-оол айтыра каапты.

Комбунуң ажыл-амыдыралы база-ла солун болгаш эки түнелдерлиг болду. Оон коданында төрүүр чогуур 324 хойларындан 266 хой төрээн, оон 280 хураганны камгалап алган. Хойжунуң демдеглеп кыдыраажын ажып көрбээривиске, совхоз директору эш Макальский: «Эш Комбунуң мал ажылын хөгжүдер, оон баш санын өстүрер болгаш продуктулуун бедидер дээш шудургу ажылдап, төрээн хойларның чаш төлүн эки өстүрүп турары дээш аас шаңналын бердим» деп дужаал бижип каан болду. Сакманциктер Чапаажык, Кидиспей, Чыспыңмаа оларга база-ла аас шаңлы бергилээн.

Малчынның хураган кажааларын таарыштыр кылып, ында кормушкаларны, суг бээр коошпаларны кылып кааны, төрээн хойларга чем бээр черлерни кылып алганы—Үндүң хойжунуу-биле дөмей. Алган чаш хураганнарының ажаалдазы, семис-шыыраа черле тергиин эки.

Кадарчының бир онзагай ажылы—чайгы үеде бодунуң хоюнуң семиртилгезин шын организастаанын улуг сонуургал-биле дыңнадывыс.

Эрткен чылын 4 чазаг солаан, чайны Час-Адырның Беш-Чалыгга чайлап, үш одар солаан.

— Хой ажылынга 15 чыл ажылдадывыс. Чэйлаглаашкынны эки чоруткаш, хойну семиртирге, кандыгдаа берге кыштың мал торулбас әртер боор-дур—деп, ол чугаалап олурар.

— Даргам-биле социалистиг чарыш салыр дээримге, «мен-даа сеңээ быраппас боор мен» дээрге, Хүргүл-оол-биле чарыш салдым — дээш кезек каттыргылады. Хойжу бүрүзү бот-боттарының аразында социалистиг чарышты салган, кайы-кайызынга аштырбас дээш хайныышкынныг ажылдап турарлар.

Хойжу бригадада төрүүр чогуур 2439 хойлардан 1397 хой төрээн болгаш оон 1426 хураганны амгы үеде камгалап алганнар. Азы 29 хойлар ийистээни ол. Эрткен чылдың бо үеде бригаданың төрүүр хоюнуң чүге 31 хуузу төрээн турган, ам 50 хуу ашкан. Бригаданың төрүүр хою марттың 10-га чедир шупту төрээн турар.

— Бо чорук хойну тарып бөозаткынында — деп, бригадир Чыргал чугаалап турар. Бригада бо чылын 100 хойдан-на 95 хураганны, хой бүрүзүнден 2,2 кг дүктү кыргып алырын хүлээнген.

Райпонуң автолавкалары ол таланың кадарчыларынга бо чылын чорбаан.

— Бижиктиг-Хаяның садыгжыы ийи-үш хонгаш, кээп турар болзадаа, далган эккелбес-тир—деп, малчыннар хомудап турарлар.

Ол-ла кезек малчыннарга почтальон Дас-оол агитаторлап турар. Ол бодунуң ажылын ак сеткилдиг күүседип, келген солуннарны, чагааларны ийи-бир хонгаш-ла чедирип турар. Чер-чер Советтеринге соңгулда талазы-биле танылдыга ажылын агитатор база үргүлчү чорудуп турар.

Шыраа-Булактың хойжулары боттарының ажылында бар четпестерни чайлаткаш, чеди чыл планының сөөлгү чылында боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседир дээш ажылдап турарлар.

С. КОМБУЙ-ООЛ,
Барыын-Хемчик.

2-ги АРЫН ШЫН
1965 ч. февраль 16.

ДАГ-ДҮГҮ АРЫГЛААР ФАБРИКАДА

РЕПОРТАЖ

Даг-дүгү. Отка өртенмес, алшыкка ирип-чыдывас, ынчангаш изигден-даа, сооктан-даа чалданмас бо кайгамчыктыг материалдың ботшынары бүгүдеге билдингир. Даштындан көөрге, ак, чымчак, ол материал кандыг-даа байдалдарда бодунуң онза шынарын ышкынмас. Даг-дүгүнден өртенмес хептерни, кандыг-даа изиг температурага шыдамык аңгылаашкын херекселдерин, шиферни болгаш өске-даа чүүл-бүгү чүүлдерни кылып турар.

Даг-дүгү алызындан ындыг онза бүдүштүг байлак-тыр. Улус ажылагыйынга чугула ужур-дузалыг бо байлактың чылар чөрлери ам дээрезинде санныг деп болур. Эгээртинмес курлавырлыг демир рудазынга оны деннеп-даа болбас.

Чеди чылдың бүгү-эвилел ужур-дузалыг ол онза чугула тудуунга бөлүк журналистер бо удаада база чеде бердивис. Улуг түдүг эгелеп турла, база чоруп турган бис. Ам бисиз Ак-Довуракты терээн шынарлыг даг-дүгүн Төрээн чурт чүс-чүс тоннаны алганы өөрүнчүг. Даг-дүгү чүдүрген машиналар фабрикадан соксаал чок чоруп турарын көргеш, кижиниң сеткили өөрүп, чоргаарланып келир.

Чаа тудугнуң дыка хөй объектилери ажыглалда шагда кирген. Узун хөолайлар Ак-Довуракты кырында бедип үне берген, дээр шаар ыштап турар. Ак-Довурак хоорайга ажыл-иш хайныышкыныг. Ында кандыг техниканы чок дээр! Тус-тузунда 28 тоннаны чүдүрүп алгаш, шелээн базып турар «МАЗТАР», күчүлүг бульдозерлер, экскаваторлар болгаш кижиниң ажылын чингедип турар өске-даа хөй янзы маркалыг машиналар. Бистиң Төрээн чуртувустуң техниктиг күчүзү, кижи дугайында сагыш салыышкыны ол бүгүден безин тодаргай көстүп келир.

Даг-дүгү арыглаарф фабриканың ажылын технолог Петр Факеевич Чушняков бистерге күзелдии-биле таныштырган.

— Чүден эгелээр бис?— деп, ол айтырды.

— Даг-дүгүнүң рудазы даштындан көөрге, хөвең шинчилиг шак ындыг кайгамчык шынарлыг, ол хирезинде өртенмес, иривес, быжыг материалдыр, а үлетпүр ажыглалынга киргиже ол кандыг оруктарны өртериниң дугайын бистерге таныштырып көрүкер — дидивис.

— Чеченчидип чугаалай албас кижи мен, херек кырында чүү болуп турарын силерге көргүзүп көрейн — дээш, даг-дүгүнүң рудазы шуут-ла арыг даг-дүгү кылдыр хуулуп турар черже бистерни эдерткеш, Петр Факеевич чорупту.

— Даг-дүгү хүлээп алыр бункер бо-дур. Моон адаанга руданы үүрмектээр эгелээр. (Руданы канчаар үүрмектеп турарын чанындан барып көруп алыр дээш баарывыска, «кажар» машина оозун көргүспес, харын үүрмектээн рудазын ленталыг конвейерже үндүр шывадап, дараазының улам нарын үүрмектээр черинче дамчыдар болду. Канчангаш көөр дээривиске, 28 тоннаның машиназы бункерден долдур чүктүг чорупту). — Руда үүрмектээри соксаал чок болур, оон башка машиналар аңаа туруп, даг-дүгүнүң бөтүнези аартап, бүдүрүлге планы күүсеттинместеп туруп бээр — деп, технолог тайылбырлады.

Бункериң адаанга баардывыс. Аксының алгыы 400×600 мм. үүрмектээр машина бар. Алгыг аастыг машинаның «аксынче» кирген руда ол каш «кегженирге-ле» үүрмектелип калырга, лента конвейери оон ыңай алгаш, чоруптар болду. Даг рудазының сайзырады ажылдаашкын эртер оруктары-ла арбын-дыр. Улам ыңайлаарга-ла чаа-чаа аттарлыг машиналар таварышкылаар. Ынчалзадаа даг-дүгүнүң ак хар дег арыг чагай чөөгүн алыр деп, кара чаңгыс сорулгага ол машиналар чагырткын.

Ажок даам-шимээнниг черлеп эртип чорувуста,— ол машиналар руданы ийи аңгы бүдүшке аңгылаш, үүрмектээр чүве деп, бир кижи чугаалаан. Чогум кандыг ийи кезекке дээрзин дыңнавайн барган бис. Шимээн дээрге кулакты дуй ап турар.

Оөң соонда даг-дүгү арыглаар хөй каът бажыңның кырынче чоорту, лента галереязы-биле үндүвүс. Ол дээрге үүрмектээн руданы беш каът бажыңның кырынче үндүрүп кээп турар ажок узун транспортёр-дур. Ол каътка келирге, ак даг-дүгү ам көстүп келир. Аңаа келгеш, турасказал кылдыр бичии даг-дүгүн кижиниң алыксаазы келир. Черниң дыка ханызындан үнүп келгенивис-ле чугаажок, ынчалза-даа кайы каътта турарывысты айтырар дээрге арайла эпчок болган. Эпчоксунуп турувуста-ла, — даг-дүгүн маңаа арыглаар чүве — деп, үдекчи чугаалай каапты. Аайын тыппайн ангадап-даа харын, даг-дүгүнге кандыг-ла бир чүвени немептер чүве ирги бе деп бодадывыс... Даг-дүгүнге өске чүнү-даа немевес, харын даг-дүгүнге даг-дүгүн немээр чүве-дир. Даг-дүгү узун удазыныалчак болгаш кыска удазыныалчак болур-дур. Оөң бирээзи бедик, а ийигизи—куду сорткa дамаажыр. Ынчангаш куду сорттуг даг-дүгү черге калбазын дээш ону бедик сортка хөлүптарга, оортан үлетпүрге ажыктыг чүүл үнүп келир-дир.

Улам ыңайлап чоруткаш, чаңгыс кижи ажылдап орар салбырга чеде бердивис. Ында Кужугет Долзуң деп уруг ажылдап орар болду. Ону долгандыр ажок улуг 16 «воронкалар». Цехтиң ажок улуг салбырында бүгү ажылды чаңгыс ол уруг башкарып орарын көргеш, кижи магадаар. «Воронка» бүрүзүнге даг-дүгү долуп келирге, арыглаашкыны кылыр. Уругнуң тускай мергежилин машинист деп адаар болду. «Воронканың» аксын ажыткаш, даг-дүгүнүң канчаар кээп турарын ол биске көргүстү. Ол үнелиг материал аңаа агаарлап келир чүве-дир. Хөвең дег даг-дүгү хоолай таварты улам Черемховонуң даг техникумун доскан комсомолчу Людмила Скобелева дээр уруг болду. Аңаа ажылдаа-ла ол ынайгы ажылдаашкынга агаар-биле ужугуп келир.

Өске-даа цехтерге ышкаш, хамык машиналарның даам-шимээнинден чүү-даа чүве дыңналбас, кулакка шуут алгыларга ам дыңналыр, волокно сортировкалаарының цегинин салбырынга келдивис. Кижи чаңгыскаанынган дүлейлеп калыр ол шимээн дээрге, даг-дүгүнүң бирлен бешке чедир сорттарының сортировказы чорун турары ол чүве-дир. Машинист В. Галичева даг-дүгүн сортировкалаар талазы-биле ажылдың принцивин биске көргүстү. Үргүлүнүң көдүрлүүшкүнниринден болган «музыкалыг» машиналарның даамындан бистериң шагзырап келгенивисти эскерип каап, Петр Факеевич башкарылганың диспетчер черинге бистерни чедире берди. Ында кайгамчык ыяжым. Бир уруг олур. Черемховонуң даг техникумун доскан комсомолчу Людмила Скобелева дээр уруг болду. Аңаа ажылдаа-ла ол беш ай болган. Люда бодунуң ажылынга бердинген. Диспетчер черинин щидинде электросигналдар кайгамчык хөй. Оларның ачызында бүгү машиналарның канчаар ажылдап турары илдең көстүп келир. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, лампочка бүрүзү машиналарның канчаар ажылдап үүрарыз «илеткеп» турар. Үгаангыр-ла машиналар-дыр. Бүгү фабрикада, бүгү каттарда ажылды чаңгыс кижи хөрүп, контрольдап орар ындыг мөгалыг чүвени кым көрген боор! Кайгамчыктыг электроника ол-дур!

Фабриканың ол ыяжым черинден чоруткаш, демги-ле «музыкалыг» черивиске чеде бергеш, база дагын кулактарывыска алгыржып тур бис. Бир сактырга чажыт чүве-даа чугаалажып турганзыс. Даг-дүгү арыглаар машиналарның бирээзинден бирээзинче барып тур бис. Чыткан даг-дүгүн көөрүвүске шупту-ла бир дөмей ышкаш болду. Билбезивистен алдап турганывыс ол-дур. Петр Факеевич Чушняков хүлүмзүргеш, даг-дүгүнүң ийи янзы сорттарын көргүстү.— Узун волокнолуг бирги сорт-тур, кыска волокнолуг ийиги сорт-тур — деп мынды. Ылавылап көөрүвүске, ындыг-даа болду. Ону эскербээниви-ске эпчоксунуп-даа турдувус. Улам ыңайлап чоруптарывыска, ийи-ийи хаажактар чайганып турар мындыг. Элдепсингеш, чүл ол деп айтырарывыска — шишкиништер-тир дээр болду. Олар дыка хөй. Хоюглаңып калган руданы даг-дүгүнден шишкип каапта-р-дыр.

Техниктиг контрольдуң салбырынга баарывыска үш уруг—мастер Юлия Абакулова, контролёр Нина Федорченко, лаборант Наля Латынова—орлар. Белен продукция складынга баар даг-дүгүнүң сорттарын тодарадыры олардан хамаарыр дээрзин ,биске чугаалады. Ажылтың корум-чүрүмүн шыңгыы сагывышаан, олар боттарының хүлээлгезин түс бүрүзүнде ылап күүседип турар. Даг-дүгүнүң сорту канчаар тодарадырының чүрүмүн бистерге таныштырдылар. Ол база нарын ажыл болду. Сорттап тодаратканының соонда ол даг-дүгүн саазын шоодайларга 20—20 килограмм кылдыр савалаап, оларның даштынга даг-дүгүнүң сорту айыткан таңманы базар. Ынчангаш Төрээн чуртка чугула керектиг, ол үнелиг материал сайзырады ажылдаашкынның чогуур оруктарын эрткеш, белен болганы ол.

Фабриканың ажыл-херээн бистерге сонуургадып, таныштырганы дээш Петр Факеевичиге сеткиливис өөрээнин илереткеш, оон-биле хол тутчуп байырлашкаш, чорупкан бис. Ынчалза-даа даг-дүгүнүң рудазын үүрмектээр машиналарның болгаш арыглаар механизмнериң даам-шимээни сагыш-сеткилден үр үеде ыравас боор чорду.

С. ФЕОКТИСТОВ.

Хөй уругларлыг иелерни „Иениң алдары“ орден-биле болгаш „Иениң медалы“ медаль-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

КАА-ХЕМ РАЙОН

Чеди уругларыны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Дапьың Увакай** Сандановна — «Тилелге» колхозтуң колхозчузу.

Алды уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Даваалай** Анна Иосифовна — «Тилелге» колхозтуң колхозчузу.
2. **Танчай-оол** Наизатмаа Шарапаевна — «Ленинчи орук» колхозтуң колхозчузу.

Беш уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Горожанина** Ирина Федоровна— Бүрен-Бай-Хаак суурда өг-бүле ээзи.
2. **Саарбай** Саара Саарбаевна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
3. **Спирина** Александра Филипповна — «Бурунгаар» колхозтуң колхозчузу.
4. **Тожу** Оруспай Сергеевна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
5. **Хажыкы** Долзатмаа Айжыевна— «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
6. **Чыртай-оол** Чичермаа Абрамовна — «Бурунгаар» колхозтуң колхозчузу.
7. **Шишкина** Зинаида Егоровна — Сизим суурда өг-бүле ээзи.

ӨВҮР РАЙОН

Тос уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Кара-Монгуш** Ханды Кырыновна — «Коммунизмче орук» колхозтуң колхозчузу.
2. **Кара-Сал** Чадамба Сандыковна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
3. **Куулар** Долума Сарыг-ооловна — «Коммунизмче орук» колхозтуң колхозчузу.
4. **Түлүш** Норбужук Намаевна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.

Сес уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Донгак** Дарый Байыр-Белековна— «Коммунизмче орук» колхозтуң колхозчузу.

Чеди уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Айыжы** Дадар Донгаковна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.
2. **Монгуш** Сүгежик Бадыевна — райхүүскомнуң аштакчызы.
3. **Ооржак** Норзумаа Хоюг-ооловна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
4. **Ооржак** Сүрүң Эренсеновна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
5. **Чымбалак** Мария Маргыевна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.

Алды уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Бүрбү** Сиилиңмаа Чамзырыновна — «Коммунимче орук» колхозтуң колхозчузу.
2. **Донгак** Сувэн Монгалбиновна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.
3. **Кыргыс** Дина Ойдуповна—«Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.
4. **Ооржак** Дензиңмаа Шагдыровна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
5. **Ооржак** Көк Очуровна — Хандагайты суурда өг-бүле ээзи.
6. **Очур-Бады** Дүктүг Кара-Саловна «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
7. **Оюу** Александра Доспановна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.
8. **Саая** Сендажы Эренчиновна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
9. **Сат** Чыын Бүрзекеевна — Хандагайты суурда өг-бүле ээзи.
10. **Семис-оол** Түлүш Нуураповна — Хандагайты 11 чыл школазының башкызы.
11. **Ыйма** Барыңмаа Монгушовна— «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.

Беш уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Дарый** Анай Монгушовна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.
2. **Донгак** Соскал Седиповна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.
3. **Куулар** Кочук Дагбаевна — «Коммунизмче орук» колхозтуң колхозчузу.
4. **Монгуш** Манмаа Хүргүл-ооловна— «Коммунизмче орук» колхозтуң колхозчузу.
5. **Монгуш** Намчал Сундуйевна — Торгалыг 11 чыл школазының башкызы.
6. **Монгуш** Суваккай Бапыжайовна — Хандагайты суурда өг-бүле ээзи.
7. **Ооржак** Чыргал Калгажыковна — «Кызыл тук» колхозтуң колхозчузу.
8. **Ховалыг** Дыртык Хүр-ооловна — «Торгалыг» колхозтуң колхозчузу.

БИИ-ХЕМ РАЙОН

Тос уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Сат** Часкал Канмаевна —«Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Дойбу** Маады Сереновна —Ленинка суурда өг-бүле ээзи.
2. **Черникина** Александра Андреевна— Тарлаг суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Маады** Күскей Ырымаа — Ленинка суурда өг-бүле ээзи.
2. **Монгуш** Кушкаштаар Бапыңооловна — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.
3. **Орловская** Мария Ивановна — Туран хоорайда өг-бүле ээзи.
4. **Чолдай** Түлүш Чамзырыңовна «Хадың» колхозта, ветеринария фельдшери.
5. **Эренчинова** Оюн Билчинаевна— Ленинка суурда өг-бүле ээзи.

Алды уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Никитина** Вера Егоровна —Суш суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Адыжок** Маады Шогдуповна — Сесерлиг суурда өг-бүле ээзи.
2. **Булгакова** Екатерина Федоровна— Туран райүлетпүр комбинадының ажылчыны.
3. **Койбу** Елизавета Ефимовна — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.
4. **Кыргыс** Алдын-кыс Дамбырзевна— Хадың 8 чыл школазының башкызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОН

Тос уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Дангаа** Кыргыс Севек-Хуураковна —«Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң колхозчузу.
2. **Сагаан** Түлүш Кара-ооловна— Кара-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Араажы** Монгуш Чанчыповна— Ак-Туруг суурда өг-бүле ээзи.
2. **Афанасьева** Александра Савельевна — Иштии-Хем суурда өг-бүле ээзи.
3. **Санчай-оол** Манмыш Кыргысовна —Эйлиг-Хем суурда өг-бүле ээзи.
4. **Сараа** Седип Араажиевна — Чаа-Хөл суурда өг-бүле ээзи.
5. **Сундуй-оол** Тас Нурсатовна — Ждаиов аттыг колхозтуң колхозчузу.
6. **Хунай-оол** Монгуш Садыыновна — Арыг-Узүү суурда өг-бүле ээзи.
7. **Чалбаа** Пионер Түлүшовна — Иштии-Хем суурда өг-бүле ээзи.

Алды уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Бүрбүжүк** Шончалай Кыргысовна —«Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң колхозчузу.
2. **Бүрбү-Сээн** Садыыаа Кыргысовна — Эйлиг-Хем суурда өг-бүле ээзи.
3. **Көк-кыс** Кыргыс Кыргысовна— Чаа-Хөл суурда өг-бүле ээзи.
4. **Нурсат** Сайын Донгаковна — Көк-Чыраа суурда өг-бүле ээзи.
5. **Седен** Дөңгүр-Кара Байкараевна — «Х Улуг хурал» колхозтуң колхозчузу.
6. **Севек-Хуурак** Кара-кыс Түлүшевна — Көк-Чыраа суурда өг-бүле ээзи.
7. **Чыргалдай** Сат Чыргал-ооловна — Кара-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни

«ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

1. **Анай** Анна Биче-ооловна — Хендерге суурда өг-бүле ээзи.
2. **Байыр** Борбалдай Маскыровна —Кара-Тал суурда өг-бүле ээзи.
3. **Бургундосова** Татьяна Николаевна — Арыг-Бажы суурда өг-бүле ээзи.
4. **Быштак-оол** Серенмаа Донгаковна —Чааты суурда өг-бүле ээзи.
5. **Кыргыс** Дорунмаа Кыргысовна —Арыскан школазының башкызы.
6. **Салаан** Кызыл-оол Монгушовна — Шагаан-Арыг хоорайда өг-бүле ээзи.
7. **Сандан-оол** Наталья Чүлдүмовна —Баян-Кол суурда өг-бүле ээзи.
8. **Чаш-оол** Мал Төгүсовна — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.
9. **Чашпан-оол** Киржиңмаа Донгаковна— «Х Улуг хурал» колхозтуң колхозчузу.
10. **Чысыңмаа** Орус Монгушовна — Ак-Туруг суурда өг-бүле ээзи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы
Б. ДОЛЧАНМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары
К. ДИИГА.

Кызыл хоорай
1965 чылдың январь 25.

УЛУС ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕРИНИҢ СОҢГУЛДАЗЫ

Чоннуң калбак киржилгези-биле

Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулданың) белеткел ажылдары-биле чергелештир бо хүннерде бистиң республикада) хоорайның болгаш районнарның улус судтарынга улус төлээлекчилери соңгуур соңгулда чоруп турар. Моон-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Судунуң даргазының оралакчызы **Василий Федорович Бекишев**-биле бистиң корреспондентивис интервью кылган. Айтырыгларга оон харыларын моон адаанда парладывыс.

Айтырыг: Улус судтарының улус төлээлекчилериниң соңгулдазы кайда, канчаар эртип турарыл?

Харыы: Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң бө чылдың январь 11-деги Чарлыынга дүүштүр район (хоорай) улус судгарының улус төлээлекчилериниң соңгулдазы ам чер болганда кидин эртип турар болгаш ук соңгулда март 12-де доозулган турар. Тываның ажылчы чоннары шын шиидилгениң органнарынче боттарының 1230 төлээлекчилерин соңгуп чорударлар. Ол дээрге улустуң турасоруун, эрге-ажыктарын илереткен, чоннуң ан-не төлептиг оолдар, кыстары болур. Бо соңгулда совет суд системазының демократтыг үндезинниерин база-ла бүгү тодазы-биле характеристеп турар-дыр.

Тес-Хемниң Шуурмакка, Үшыңаага, О. Шынаага, Улуг-Хемниң Торгалыгга болгаш Баян-Колга, Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажыңга, Ленин аттыг болгаш «Искра» колхозтарынга база өске-даа чамдык черлерге улус төлээлекчилериниң соңгулдазы чоннуң улуг көдүрлүүшкүнүнүг болгаш бедик идепкейлиг киржилгези-биле эрткен. Ол черлерге ажылчы чоннарның ниити хуралдарынга 300—400 чедир соңгукчулар олурушкулаан. Олар боттарының соңгаан төлээлекчилеринге: «Шыңгыы, ынчалза-даа чөптүг шиидиңер!» деп чагыын берип турганнар.

Бо соңгулданың таарымчалыг онлагай чүүлдерин демдеглевейн барып болбас. Суд, прокуратура, шагдаа органнарының ажылдакчылары соңгулдага ян идепкейлиг киржип турар. «Хамаатыларның күш-ажылчы ергелери», «Чурттаарда бистерге үүү шаптыктап турарыл», «Совет судтуң кижизидикчи ролю» дээш база оон-даа өске темаларга лекцияларны болгаш беседаларны ниити хуралдарга олар кылып, совет хоойлуларның утка бодалын тайылырлап, эрге дугайында пропаганданы чорудуп тураарлар.

Кызыл хоорайның улус шиитккечилери эштер Кураев, Оюн, Шагаров олар эки эгелээшкинни кылганнар. Соңгулда-биле холбаштыр соңгуттурган төлээлекчилерниң данзызында чаа-чаа аттар хүннүң немежин турар. Ол дээрге үлетпүрнүң болгаш көдээ ажыл-агыйның ажылдакчылары, эртемниг болгаш культураның кижилери, хөй-ниити ажылдакчылары, пенсионерлер болгаш оон-даа өскелер болуп турар. Маңаа пенсионерлериң арагында соңгуттурган улус төлээлекчилериниң судка чедирип турар улуг дузазының дугайын онзалап демдеглекчи-дир мен. Олар чүгле суд херектерин көөрүнге идепкейлиг киржип турар эвес, харын профилактиктиг улуг ажылды база чорудуп турарлар. Бо дээрге олут-чыдын чок, кижиниң салым-хуузу дээш ёзулуг сагыш-сеткили аарыг чоруур кижилер-дир. Оларга чижек кылдар аштер Самбуу, Хвостов, Биче-оол болгаш оон-даа өскелерни адап болур. Оларның дыка хөйү улус төлээлекчилеринге дагын соңгуткан.

Улус төлээлекчилериниң чаа составында херээженнер, башкылар, кижизидикчилер улуг черни эзлеп турар. Судтуң мурнунга болу берген алээди оолдуң азы уругнуң психологиязын олар харын кымдан-даа артык эки билир болгаш оларны шын оруккa киирип шыдаар деп чүвени чөп билип турары ол-дур.

Улус төлээлекчилеринден дыка хөй кижи, чижээлээрге, аштер Серен-оол, Седип, Поздеева, Кунаева болгаш оон-даа өскелер суд черинге бот тускайлаң ажылдап болурунуң байлак дуржулгазын чедип алганнар. Оларны улус төлээлекчилеринге база дагын соңгаан. Соңгукчуларның идегелин олар чедиишкинниг бадыткап шыдаар дээрзинге чигзинмейн барып болур.

Айтырыг: Түңнелинде оон ыңай чүнү чугаалап болур Силер, Василий Федорович?

Харыы: Моон мурнунда чылдарда болгулаан соңгулдаларга бодаарга, бо чылын улус төлээлекчилериниң соңгулдазы чер болганда эки белеткелдиг болгаш бедик деңнелге эртип турарын чугаалаар ужурлуг. Соңгулда эгелээрининг мурнунда республиканың чамдык черлеринге бергелер болгаш билдинмес айтырыглар база тургулаан. Ол бүгү айтырыгларга хамаарыштыр чогуур үезинде тодаргай тайылбырны берген, ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң күүскомнарының даргаларының оралакчылары-биле тускай семинарны база эрттирген.

Республиканың хоорай болгаш район судтарының улус төлээлекчилеринге соңгуттурган бүгү кижилер чоннуң улуг идегелин алдарлыы-биле шынзыктырып, оон эрге-ажыктары дээш шынчы ёзу-биле бараан болуп шыдаарлар дээрзин быжыг бүзүрел-биле чугаалап болур.

— Интервью бергениңер дээш четтирдивис, Василий Федорович!

Ак-Довуракка эрткен чылын аъш-чем кылыгларының делгелгезин болгаш үлетпүр барааннары садыглаар талазы-биле ярмарканы каш удаа организастаан. Бо чылын аъш-чем кылыгларыкың делгелгезин ай санында чорудары шиитпирлеттинген. Оон-биле кадыг үлетпүр барааннарын садыглаарын база организастаар.

Сөвлгу үеде ийи хүннүң делгелгезин № 6 столоваяга чоруткан. Ажылчын хандырылга черинің товароведи Галина Попугалова хөй-ниити эгелээшкин-биле чонга культура барааннарын садыглаарын бодунуң ажылындан хостуг үеде чорудуп тирар.

ЧУРУКТА: Галина Попугалованың садыглап турары.

Фото Г. Федосеевтин.

ЭМЧИЛЕРНИҢ АЧЫЗЫНДА...

Эрткен чылдың март айның бирле хүнүнде ажылдан чаңып келиримге, уруум Даша ааракан, эъди ажок изээн, салгаазы кончуг чыдыр. Девидээн уум-биле эмчиге дораан четтим. Оон дүргеи дуза чедиреринің машиназы-биле уруумну эмиелге черинге экжелгеш, элээн хөй эмчилер шинчип, аарыгны тодараткаш, чыттырып алдылар. Бир хонгаш чедип келиримге, уруумнуң эъдиниң изиидаа намдаан, иштиниң хевернн-даа сиигеи мындыг болду.

Ийи хонук эрткен соонда, Дашаны Кызылдың уруглар эмиелгезинче чоруткан. Бир ай болганда, Кызыл эмиелгезинге келиримге, эмчилер болгаш сестралар мени кончуг эвилеп хүлээп алгаш, уруум-биле ужураштырдылар Дашам дээрге ажок сегээн, борбак ак кылдыр семирий бергеи, харын аалда акызының канчаар өөренип турарын-даа сонуургай-дыр. Иезинден чажында чарылган чараш кызымның сегий бергенинге сеткилимниң өөрээнин чүү дээр!

— Уруунар дугайында сагыш човаанар, Даша дээрге ам шуут-ла кан кадык болур, ноябрьның төнчүзүнде кээп ап алыр силер — деп, эмчи Нина Николаевна эптиг-эвилеп чугаалады.

— Четтирдим эмчим, уруумну шак мынчалдыр эмиеп турарынар дээш өөрээн сеткилимни илередир сөстер тыппас-тыр мен — деп, эмчимге харыладым.

Уругларың туберкулёз аарын эмиээр салбырга уруум барык сес айларның дургузунда эмиеткеш, оортан шуут сегип үнген. Совет эмчилеримниң эчызында Дашамның кады чаагай болганынга магадаар-дыр мен. Уруум база дагын мээн идепкейлиг дузалакчым болу берген. Өөреникчи акызы ам ону номчуп, бижип турар кылдыр өөредип алган. 1965—66 өөредилге чылында ол бодумуң чажыттары-биле бирги класска өөренип кириптер. Ону кадык чаагай, ёзулуг кижи кылдыр эмнеп каан эмчилерим ол база черле утпас. Кедизинде баргаш, ол болу база эмчи болуп, чоннуң, чаштарның кадыы дээш идепкейлиг демиселчи болган туруп болур.

Ол буянныг эмчилеримниң фамилияларын билбес мен, ынчалза-даа эмиелге черинге үнген, кирген кижилерден бирээзин Нина Николаевна, а бирээзин Лидия Васильевна дээрдир дээрзин доктаадып алкан мен. Ынчангаш ол эмчилеримге ажылчынның арыг болгаш шынчы чүрээнден өөрээн сеткилимни илергейледим.

С. ХИРЛИГ-ООЛ

Ак-Довурак хооран.

ШЫН 5-КУ АРЫН

1965 ч. февраль 16.

СОВЕТ АРМИЯНЫҢ БОЛГАШ ШЕРИГ-ДАЛАЙ ФЛОДУНУҢ ХҮНҮНГЕ УТКУШТУР

ЧУРУКТА: салып үндүрүүшкүн! Фото Г. Шутовтуу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ДЕЛЕГЕЙ ЭРГЕЗИНГЕ ЧӨРҮШТҮР

ГФР-де күштүг турар 1871 чылдың кеземче кодексизинге үндезилээш, нацисчи кемниг херектеннери истеп сүрерин болгаш оларга кеземче көргүзерин 1965 чылдың май 8-тен эгелеп соксадырын Боннда күзеп турар дугайында дыңнадыг чер кырында чаагай сеткилдиг бүгү кижилерни кайгаткан. Ол кеземче кодексизи херектиң эргижирээриниң эң ындыкы хуусаазын 20 чылга доктаадып турар деп чүве билдингир. Ынчалза-даа гитлержи араатанзыг чоруктар, ол дээрге, аңаа бир кемниг үүлгедиглер эвес-тир. Гитлержи кемниг үүлгедиглерниң онза шынарын амгы делегей эргези тодараткан. Ол гитлержи кемниг үүлгедиглериниң утка-шынары чүдел дизе, оларны ниити кижи төрелгетеңге удур, делегей тайбыңында болгаш улустарының айыл чок чоруунга удур, делегейниң эрге-чурумунга удур угландырганында болур. Чугаа болза дайынның кемниг үүлгедиглериниң дугайында болуп турар. Тайбыгга болгаш кижи төрелгетенниң айыыл чок чоруунга удур кемниг үүлгедиглерниң кодексизиниң төлевилелин 1954 чылда КНО-га хүлээп алган болгаш ол төлевилел дайынның кемниг үүлгедиглерин делегей эргезиниң кемниг үүлгедиглеринге хамаарыштырып турар, ынчангаш ол кемниг үүлгедиглер дээш харысалганы хүлээр ужурлуг кижилерни кеземчеге киирер ужурлуг.

Ындыг янзылыг кемниг үүлгедиглерге хуусаазының эргижирээриниң принцивин хамаарыштырып болбас. Ол кемниг үүлгедиглер дээш истеп сүрер болгаш кеземче көргүзер дугайын чугаалап турар делегей документилериниң чаңгызында-даа хуусаазының эргижирээрин баш удур көрбейн турары оон ужурунда таварылга эвес. Харын оон туржук 1945 чылдың июнь 5-теги «Германияның аштырган дугайында декларация дайынның кемниг херектеннерин тудуп хоругдаарын болгаш шилчидип бээрин «кайыдаа үеде» чорудар ужурлуг деп шуут айтып турар. Ол дугайын 1945 чылдың июль 25-теги «Германияга чамдык немелде негелделериниң» X бөлүүнде база чугаалап турар.

Айыткан кемниг үүлгедиглер дээш истеп сүрер болгаш кеземче көргүзер дугайында айтырыг үүлге ГФР-ниң иштики херээ эвес болуп турар. Чугаа болза хамыктың мурнунда делегейге ужур-дузалыг хүлээп көрдүнген принциптер болгаш нормаларбиле тодараттынганы ол күрүнениң делегей эрге хүлээлгелериниң дугайында болуп турар.

Дыка хөй тодаргай делегей дугуржулгалары бар, ылаңгыя дайын үезинде үүлгеткен кемниг үүлгедиглер дээш кеземче көргүзер дугайында 1942 чылдың январь 13-теги Декларация; үүлгеткен араатанзыг чоруктары дээш гитлержилерниң харыысалгазының дугайында 1943 чылдың октябрь 30-де үш улуг күрүнелериниң Декларациязы: дайынның кемниг херектеннерине кеземчени онаарын баш бурунгаар көрүп турар 1945 чылдың Потсдам дугуржулгалары; дайынның кол кемниг херектеннерин истеп сүрер болгаш кеземче көргүзер дугайында база делегейниң шериг трибуналын тургузар дугайында 1945 чылдың август 8-те Дугуржулга; дайын айыылынга таварышканнарыны камгалаар дугайында 1949 чылдың Женева конвенциялары бар.

Дайынның кемниг херектеннерин «дилеп тывар, судка шилчидер болгаш шиидер, шииткел доктаалдарны күүсеткен турар» дугайын үстүнде айыткан делегей документилериниң баштайгызынга тода болгаш билдингир кылдыр айыткан турган. Дайынның бүгү кемниг херектеннерин «каяа-даа турар болза» дораан тывар болгаш «шииткелди боттандырар төлээде», буруудадырларның холунга оларны шилчидип бээр дээрзин 1943 чылдың октябрь 30-де Декларация оларга баш удур сагындырган турган.

1946 чылдың февраль 13-те, 1946 чылдың декабрь 11-де, 1947 чылдың ноябрь 21-де Кол Ассамблеяның резолюцияларын база сагындырып болур. Нюрнберг трибуналдың чурумунуң хүлээп көрген делегей эргезиниң принциптерин ол резолюциялар бадыткаан болгаш ук трибуналдың сураглыг шиитқел доктаалында бо принциптер илереттинген болгай. ГФР КНО-нуң кежигүнү эвес болзажок, бо бүгү аңаа чугаа чок күштүг болуп хамааржын турар. Ынчалза-даа КНО-нуң Уставы чүгле ол организацияның кежигүннери эвес, харын база делегейниң бүгү күрүнелерин делегей эргезиниң принциптерин сагыырынче кыйгырып турарын демдеглээри эргежок чугула, чүге дээрге, делегей тайбыңын болгаш айыыл чок чоруктү деткиирингге ол эргежок чугула болур магат чок.

Делегей эргезинге удур дыңналбаан кем-херектерни үүлгеткен кижилерни истеп сүрерин болгаш кеземче көргүзерин соксадыр чорук бүгү-ниити тайбыңга шыңгыы айыылды тургузар дээрзинге кым-даа чигзинип шыдавас. Маңаа Рейнде чагырыкчыларның милитарисчи болгаш өжээн негекчи политиказын барымдаалап көөр ужурлуг. Бонн дайынзырактар ядролуг чепсекти кандыгдаа арга-биле чедип алырын оралдажып, харын ам ГДР-ниң болгаш Чехословакияның кызыгаарларынга «атомнуг миналарның кыржаан» тургузар дээр бужар бодалдарга четкеннер. Ынчалза-даа империалистерниң болгаш Бонн милитаристерниң агрессчи планнары үзе шаптырткан турар ужурлуг. Ол чорук делегейниң тайбыңга ынакшылдыг хөй-нииттизиниң бүгү күштеринің сырый катыжыышкынындан болгаш социалистиг чурттарның чаңгыс эвинден хамааржын турар. Дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар болгаш чепсегленишкинни дүжүрер дээш, тайбын кожа-хелбээ догуннаашкын болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш демисселге ол чурттарның күчүлүг чаңгыс эви Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Политиктиг консультативтиг комитединиң чөвүдел хуралынга чаа күштүүбиле илереттинген.

Дайынның кемниг херектеннерин истеп сүрерин болгаш кеземче онаарының хуусаазы эртип, «эргижирээн дээш» соксадыр дугайында кандыгдаа нормативтиг документини ГФР-ге хүлээп алыр чорук амгы делегей эргезиниң чүгле бөдүүн үндезиннерин эвес, харын база ол күрүнениң конституциязын шуут каржызы-биле үрээни ол болур ийик. Шыны-биле алырга, ГФР-ниң кол хоойлузунуң 25 чүүлүн ёзугаар делегей эргезиниң ниити нормалары федерацияның эргезиниң чардынмас кезии болур болгаш иштики хоойлулардан артык шинээлиг болуп турар.

Бир эвес дайынның кемниг херектеннерин истеп сүрерин болгаш кеземче көргүзерин соксадыр дугайында хоойлу ГФР-ге чүү-даа бол, факт болу бээр болза, делегей эргези-биле ап көөрге, ол хоойлунуң кандыг-даа юридиктиг күжү чок болур. Амгы делегей эрге-чурумунуң үндезиннериби-ле иштики документ чөрчүп турар чүве болганда, делегей дугуржулгалары ол документиден артык күштүг болуп турар. Бир эвес ГФР-ниң чагырыкчы офицерлери ол ёзу-чурум чок базымче баар чүве болза, олар боттарының делегей эрге харыысалгазын оортан делегейге болур бүгү үржүктары-биле кады улам күштелдирер апаар.

Албанның бөлүктери болгаш делегейниң хөй-нииттизи ГФР-ниң эргечагыргаларының дүрүм чок хөделиишкиннерине удур, а бүгү-ниити тайбыңга болгаш делегей эрге-чурумунга аажок айыылдыг болуп турар хөделиишкиннерге удур боттарының демиселин күштелдирип турарлар. Чижээ, 1964 чылдың сентябрь 1-де ГДР-ниң Улус палатазы хоойлу хүлээп алган. Ол хоойлуда чугаалап турары болза: «Немец улустуң амыдыралчы эрге-ажыктарынга дүүштүр база нацияның мурнунга харыысалганы медерел билбишаан. Герман Демократтыг Республика тайбынга болгаш кижиге удур кемниг үүлгедиглерни база дайынның кемниг үүлгедиглерин кеземчеге киирер дугайында делегей эргезиниң чүүлдери бүгү Германияга бүрүн күштүг болурунга моон соңгаар-даа дузалаар».

Чамдык үениң мурнунда Францияның национал хуралы хоойлуну база хүлээп алган, ол хоойлуну ёзугаар алырга, «кижи төрелгетенге удур кемниг үүлгедиглер, 1946 чылдың февраль 13-те Каттышкан Нациялар Организациязының резолюциязы-биле оларны тодаралып доктааткан хевир-биле, хуусаазы эртип эргижээн дугайында хоойлуга боттарының алыс бүдүжүнден тура хамаарышпас ужурлуг».

Совет Эвилели бо айтырыгга быжыг болгаш тодаргай турушту эвлеп келген болгаш эвлеп-даа турар. Ол туруш 1964 чылдың декабрь 24-те Совет чазактың медеглелиниде болгаш 1965 чылдың январь 16-да ооң нотазында илереттинген.

Нацисчи кемниг херектеннер улустуң чөптүг өжээн алышкынындан чайлавас болгаш кайда-даа база үрдаа үеде суд шиитқелинден чаштынып чоруурундан хамаарырга чокка олар чөптүг шаажылалга онаажыр ужурлуг деп чүвени Совет чазак барымдаалап турар.

Бүгү совет кижилер бодунуң чазааның ол туружун чангыс эп-сеткил-биле деткип турар, чер кырынга тайбыңны болгаш дүвүрээзин чок чорукту камгалаар болгаш бадыткап тургузарының гуманныг, эрге болгаш чөптүг эрге-ажыктарының негеп турарын ёзугаар делегейниң бүгү депшилгелиг хөй-нииттизиниң негелдези база-ла ындыг.

Ф. КОЖЕВНИКОВ,
Делегей эргезиниң профессору, эртемнин алдарлыг ажылдакчызы.

Янзы бүрү чурттардан МЕДЭЭЛЕР

ВДР-ниң чазааның медеглели

ХАНОЙ. (СЭТА). Республиканың девискээринче америк ужар чүүлдүң чаа халдаашкынын Вьетнам Демократтыг Республиканың чазаа шиитпирлиг буруу шапкан болгаш удурланыышкынны медеглээн деп, ВИА агентилел дыңнадып турар.

АКШ-тың империалистериниң ВДР-ге удур чаа дайын актызы болза, делегей эргезиниң эң-не элементарлыг нормаларын болгаш 1954 чылдың Женева дугуржулгаларының негелделерин эң-не шыңгыызы-биле хажыткан чорук болуп турар деп, ВДР-ниң чазааның медеглелинде чугаалап турар.

Ам тургустунуп келген байдалдың онза шыңгыызын барымдаалаш, ВДР-ниң чазаа АКШ-тың дайызырак империалистериниң кылып турары үстүнде айыттынган агрессчи үүлгедиглерни бүгү делегейниң тайбыңга ынакшылдыг чазактарының болгаш улустарының мурнунга база катап шиитпирлин-биле буруу шаап, шак ындыг үүлгедиглерни доп-дораан соксадырын негээн.

Алдарлыг хүн

ЛА-ПАС. (СЭТА). Боливияның Коммунистиг партиязы бодунуң тургустурган хүнүнден бээр 15 чыл болган оюн демдеглеп турар. Алдарлыг чыл оюнга холбаштырган байырлалдыг хурал чурттун пайысылалынга болган. Ол хуралга Боливияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң бирги секретары Марио Монхе отчёт иletкел кылган. Боливий коммунистериниң эрткен дайынчы оруунун дугайын ол чугаалаан.

Келир үеже орукту латин-америк улуска шолбан ышкаш чыдыын берип турар куба революциянын ужурдузазын Марио Монхе демделээн.

Коммунистиг партияның адрезинге чурттун бүгү булуңнарындан, а ол ышкаш даштыкыдан байыр чедиришкиннери болгаш байырлыг телеграммалар кээп турар.

—⊙—

Пакистанның президентизиниң Совет Эвилелинге аян-чоруунга холбаштыр

Бар турар дугуржушкун-биле холбаштыр Пакистанның президентизи Мохаммед Айюб Хан Совет чазактың чалаанын ёзугаар бо чылдың апрель 3-тен 9-ка чедир Совет Эвилелинге албанның аян-чоруун кылыр.

Улустар негеп турар

ВЬЕТНАМ УЛУС-БИЛЕ САГЫШ-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЫШКЫНЫ

ГАВАНА. Вьетнам Демократтыг Республикага удур АКШ-тың агрессчи үүлгедиглерин буруу шаап турар болгаш аку-дунма вьетнам улус-биле куба ажылчы чоннарның дайынчы сагыш-сеткил каттыштырылгазын илередип турар медеглелди Кубаның ажылчы чоннарының революстуг каттыжышкынының күүсекчи комитеди парлап үндүрген.

Мурнуу Вьетнамның маадырлыг чону-биле бодунуң сагыш-сеткил каттыштырып турарын аңаа материалдыг дузаны көргүзериниң кампаниязы-биле мырынай чаа-ла көргүскен куба ажылчы чоннар бодунуң интернационалчы хүлээлгезинге шынчызының чаа үлегер-чижектерин көргүзер деп, медеглелде чугаалап турар.

МУРНУУ-ЧӨӨН АЗИЯГА ТАЙБЫҢНЫ КАМГАЛААР

ЛОНДОН. «Вьетнамдан холун ыратсын, Вьетнам талазы-биле Женева конференциязын доп-дораан чыылдырар, Мурнуу-Чөөн Азияга болгаш бүгү делегейге тайбыңны камгалаар»—деп ындыг негелделерни Великобританияның компартиязының Политиктиг комитеди идип үндүрген.

Мурнуу-Чөөн Азияда агрессияны соксадырынга болгаш делегейниң чаа дайынын чайладырынга идиглиг болурунче англи улусту Великобританияның компартиязы кыйгырып турар.

Тайбың камгалалының англи комитединиң төлээлери Лондонда америк алчин черинге чораан болгаш Каттышкан Штаттарның Вьетнамда агрессиязынга удурланыышкынының чагаалын дамчыдып берген. АКШ-тың үүлгедиишкиннери бүгү делегейге тайбынга кыжаныг болуп турар дээрзин айытпышаан. Соңгу Вьетнамче халдаашкынны соксадыр дугайында дужаалды бээринче болгаш Женева дугуржулгаларының негелделери-биле Каттышкан Штаттар чөпшээрежир база Мурнуу Вьетнамның нейтралитедин катап тургузар соруглга-биле делегей конференциязынга киржир дээрзин медеглээринче президент Дженсонну тайбың камгалалының комитеди кыйгырган.

ЧҮДЕК-БҮЖАР ДАЙЫННЫ СОКСАДЫР

ПАРИЖ. Вьетнамның чону-биле сагыш-сеткил каттыштырарының массалыг митингизи аңаа болуп эрткен. «Вьетнамга тайбың!», «Вьетнамда чүдек-бүжар дайынны соксадыр!»—деп, «Мютюалите» залынга чыылган муң-муң парижчилер кыйгырып турган.

Францияның Коммунистиг партиязының Политбюро кежигүнү Ролан Леруа, сураглыг француз журналист Мадден Риффо, коммунистиг аныяктар шимчээшкининиң чиңгине секретары Кристиан Эшар олар митингинге чүве чугаалаан. Мурнуу Вьетнамның улузунуң хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш маадырлыг демиселиниң дугайын, америк дайынзырактарның агрессчи үүлгедиглериниң түңнелинде Вьетнам Демократтыг Республиканың кырында диргелип келген шыңгыы айыылдың дугайын чугаалааннар.

АКШ-тың агрессиязын киленнин-биле буруу шаап турар удурланыышкын резолюциязын митингинин киржикчилери хүлээп алган.

УГААН-САРЫЫЛ ЧОК ҮҮЛГЕДИГ

ДЕЛИ. ВДР-нин девискээрин бомбалааны дээш Каттышкан Штаттарны шүгүмчүлевишаан, «Фри пресс джорнал» солун АКШ-тың ол үүлгедиглери Индияның чонунуң шиитпирлиг удурланыышкынын болдуруп турар деп бижээн.

Дайынны Соңгу Вьетнамче нептередир дээн АКШ-тың чүткүлүн «Джугантар» солун угаан-сарыыл чок үүлгедиг деп көруп турар. Ол районда амгы байдалды аайлап таарыштырарының кара чаңгыс аргазы — ол дээрге күш дөгээрининг политиказын чорударындан ойталаары болур деп, ол солун бижээн.

ДОНГ ХОЙДАН РЕПОРТАЖ

Вьетнам Демократтыг Республикага удур америк дайынзырактарның кем-бүрүүлүг үүлгедиишкиннериниң хөй санныг херечиледерин янзыбүрү чурттарның журналистери-биле кады аңаа көрдүм. Телефон харылзаазы онза берге болганының уламындан чүгле кыска информацияби-ле кызыгаарлаттыкар үжүрга таварышкан бис.

Америк атаканы ойтур шавырынга киришкен, агаарга удур камгалал кезектериниң төлээлекчилери, ополченнер, Ханойнуң, даштыкының болгаш ук черниң журналистери Донг Хой хоорайның административтиг комитединиң бажыңынга орай кежээ чыглып келген.

Ужудукчу хептиг, 35 харлыг, узун сынныг, сарыг баштыг кижини чыдалыг боолуг кижилер бүзээлеп алган чедирип келди. Ол сүрдүрүп келген кижи—халдаашкын үезинде самолёдун дүжүр аттырган, америк ужудукчу Роберт Шомейкер чүведир.

Вьетнам Демократтыг Республикага удур АКШ-тың өнчүк-чөнгээлиг чоруунга бодуларның киржилгелерни канчаар үнелеп турар силер дээн корреспондентилерниң айтырыгына, Шомейкер дээре чону-даа харыылап чадааш, «харыы согуушкун дугайында» Пентагонунуң чаңчыл болган сылдаан катаптаан. Оон арын-шырайында кандыг-бир эгенишкинни бистеп кым-даа эскербээн, чүгле албааргай чөрукту оон арын-шырайы илередип турган.

Шомейкерниң самолёду эриктен 700 метр черге, ладайга барып дүшкен, ынчангаш бис оске самолёттун — америк ужудукчу Диксонуң башкарып чораанны, февраль 7-де дүжүр аттырган реактивтиг хыдыкчының бузундузун көөру-биле кызыгаарлаттынган бис.

Е. КОБЕЛЕВ,
(СЭТА-ның корр).

Чүдек-бүжар сүлчээ

БРАЗЗАВИЛЬ. (СЭТА). Бистиң чуртувуска удур делегейниң чүдек-бүжар сүлчээзин белеткеп турар-дыр деп, Конго Республиканың (Браззавиль) премьер-министри Паскаль Лиссуба үк черниң радиозун дамчыштыр чүве чугаалаан, медеглээн. Ол сүлчээниң соруглазы болза Конго Республиканың (Браззавиль) национал хамаарышпас чоруун болгаш тускай догуннаашкынын үзуткаары болгаш ону Конго Республиканга (Леопольдвиль) оон составтыг кезээ кылдыр кадары болуп турар деп, премьер-министр чугаалаан. Ынчаарга сүлчээчилер буурап дүшкен Аббат Юлуну Браззавильге эрге-чагыргага киирер бодап турардлар деп. Лиссуба демделээн. Катанганың казар байлактарын, ылаңгыя чести болбаазырадыр соруглга-биле Пуэнг-Нуарга үлетпүр комплексизи тургузарынга бистин чүртувустун гидроэнергетиктиг курлавыларын ажыглаар дээш, ону каттыштырын алырын күзээн Моиз Чомбе ол сүлчээни баштап турар.

Суд залындан

Төтчеглекчини шиитккен

Каа-Хем районнуң Копту суурунга чурттап турган Е. В. Найданов чурттун аң-байлаан үргулчу төтчеглеп келген. 2 баш буур аңнап өлүрер чөпшээрел бижиктиг турган, Найданов дээрзи 4 буурну адып өлүрген. Ынчангаш 2 буурну дүрүм чокка өлүрүп, аңныыр ажыл-агыйынга 1000 рубль караңаны чедирген.

Сойгалап илередиптериниден корткаш, Тожу районнуң бир ырак булунунче ол чурттап чоруткан. Аңныыр инспекциязының талазындан контрольдун чогун ажыглап алгаш, ол черге эрткен чылдың чайынында болгаш күзүнүнде беш буурну дүрүм чокка адып өлүрген.

Адып өлүргени черлик аңнарның ѳдын ажыглаарын ажыглап, чамдыызын садыглап, а хөй кезиин дузап ап турган. Найданов дээрзи күрүнениң аңныыр ажыл-агыйынга нииттизи-биле 4 муң рубль түңнүг караңаны чедирген.

Каа-Хем районнуң улус суду оранчурттуң аң-байлааның дерзии төтчеглекчизи Найдановту РСФСР-ниң Кезеңче хоойлузунуң II кезээнин 166 чүүлүн ёзугаар шелээзин казып шиитккен болгаш Найдановтуң күрүнеге чедирген каражазын оортан тыртар деп шиитпирлээн.

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң суд коллегиязы ол шиитқелди шын деп санаваш, хевээр арттырган.

Н. АРТАМОНОВ.

Чон негеп тур

Сезен ажыг километрге чорууру чиик эвес херек. Улуг-Хем районнуң Торгалыг биле Ийи-Тал суурларының аразы ол хире ырак. Көдээ Советке албанның-даа, хуунуңдаа документилерин кылдыртып алыр дээш кижилер Ийи-Талдан Торгалыга чорааш келирде, ийи хонукту чидирип турар. Ийи-Талдан барган кижилер көдээ Советке чеде бээрге, чамдыкта күүскомунуң даргалы азы секретары чок-даа болгулаар.

Бо байдал Ийи-Тал суурнуң чурттакчыларынга дыка-ла таарымча чок. Ылаңгыя чаа төрүттүнген уруглар-ның болгаш хөй уруглардыг иелернин, чаа өг-буле болганнарның документилерин кылдырар кижилер улуг шүүделге таваржып турар.

А. СОКСАЛ.

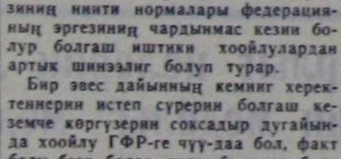

Бөгүн республикага болгаш Кызылга бүргеп каап турар, хар шоолуг чагбас хүн болур. Хат кошкактан ий-тавыынга чедир, янзы-бүрү чүк угланыышкынныг. Агаарның температуразы: даглыг черлерге—5—10, оон өскезинге—18—23, а Кызылга —19—21 градус соок.

Редактор К. К. КУДАЖИ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: Чоруп-ла чоруп-ла турдувус» 10, 12, «Кээргээр сеткилдиң поездизи» 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Стратоннуң уруу» 10.30, 12.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Тициан» операция» 2.40, 4.40, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Меңээ бүзүреп көрүңер» 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

ГРИПП ДУГАЙЫНДА ЧҮНҮ БИЛЗЕ ЭКИЛ?

ГРИПП КОНЧУГ ХАЛДАВЫРЛЫГ БОЛГАШ ААРЫГ КИЖИДЕН КАДЫК КИЖИЖЕ ДАМЧЫЫЧАЛ ААРЫГ.

Грипптен аараан кижи чугаалап, чөдүрүп, азырып, бышкырып тургаш, халдавырны бодун долгандыр нептередир. Грипп аарыг кижиниң эдилеп турган чүвелерин: думчук аржыылдарын, чоттунар аржыылды, саваларны болгаш өскелерни-даа дамчаап, кадык кижээ чыпшынып болур.

Грипптен аараан кижини тускай орунга чыттырып шуглаап, эмчини бажыңче чалаар.

Эмчи кээп шыдавас болган таварылгада, аарыг кижини тускай өрээлге чыттыргаш, ооң орнун ак чоорганнар азы улуг көжеге-биле үзүктей дуглаар.

ГРИППТИҢ ИЛЕ ДЕМДЕКТЕРИ

Ол аарыг чидиг хевир-биле хенертен өөскүүр. Аарыг кижи дидиреп шыырыгар, ооң сөөлүнде ук кижиниң температуразы дүрген улгадыр, бажы аарыыр, хол, буттары ыстаар, шынган эъттери саргып аарып турар, кижи нииттизи-биле кончуг шагзыргай апаар. Грипп кижини думаалатпайн, чөдүртпейн, эъдин изитпейн эртип болур, ынчалза-даа аараан кижиниң ниити байдалы аар болгулаар.

Грипптен аараан кижини ажаарда дөрт каът кылдыр сый тудуп каан марля-биле аасты, думчукту дуй шарып, камгалап алыр. Ук шарыг марляны хүн бүрүде чуггаш, изиг илиир-биле базып турар херек.

Ларыг кижи чыткан өрээлди үргүлчү агаарладыр, шаланы хлор холуктуг суг-биле (ведро сугга 10 хуу хлор чугайын холуур) чуур.

Аарыг кижиниң думчук аржыылдарын, чоттунар аржыылын, ак хевин чуур мурнунда сугга хайындырар.

Холдарны үргүлчү чуп, хлорлуг суг-биле оларны халдавырдан арыглаар херек.

Грипп — багай уржуктуг аарыг: ол каданнааш катап кедереп болур. Грипптиң аар хевирлериби-ле аараан кижини эмчиниң айтыышкыны ёзугаар эмнелгеге чыттырып турар.

Грипп бичии уругларга онза айыылдыг. Уругларны грипптен камгаланар. Грипптен аараан кижилиг өг-бүлеже уругларны киирбенер. Уругнуң аарааныңын башгайгы эле демдектери билдингенде, ону яслиже аппарып болбас, ындыг уругларны школаже, уруглар садынче чорутпас херек.

Грипптен аараан ие кижи чаш уруун эмзирерде болгаш ажаарда аксын, думчуун марля-биле дуй шарып алыр болгаш арыг-шеверни шынгыы сагыыр ужурлуг.

Грипп — кончуг чыпшыныычал аарыг дээрзин билир херек. Грипптиң халдавырын нептеретпес дээш аарыг кижи болгаш ооң чанында кижилер болдунар-ла хемчегларын алыр ужурлуглар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Социализмниң акы-дуңма чурттарында

НАПЫРАЛДЫҢ ТУДУУ

ПРАГА. Братислав — Дшав аразынга магистральдыг газ дамчыдылгазының тудуу эгелээн. Ол дамчыдылгазынын тудуу чехословак-совет кады ажылдажылганын чаагай үре-түңнелдиниң болгаш амыдыралчы күжүнүн чаа чугула бадыткалы болур.

Чыл бүрүде Чехословакия бо магистральды дамчыштыр бир миллиард кубометр хире совет бойдус газын алыр. Оон барык 80 хуузун химия үлетпүргүне хереглээр деп, ЧССР-ниң одаар чүүл үлетпүргүнүн министри И. Одварка дыңнаткан.

Актив хуралының киржикчилери тудугуу 1967 чылдың январь бирде доозар дугайында шиитпирни хүлээп алган. ЧКП ТК-ның, СЭКП-ниң Совет чазактың адрезинге байырлыг телеграммаларны активтиг хуралынга хүлээп алган. СЭКП ТК-га болгаш ССРЭ-ниң чазаанга чоруткан телеграммага чехословак улус ажылагайын хөгжүдеринге ак сеткилдиг дузаламчызы дээш чүректин ханызындан өөрүп четтириишкинин совет улуска илергейлеп турар.

ЧЕДИИШКИННИГ ТҮҢНЕЛДЕР

УЛАН-БАТОР. 1964 чылда чурттун улус ажыл-агыйын болгаш культуразын хөгжүдериниң планының күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында Моол Арат Республиканың Министрлер Чөвүделиниң чанында Төп статистика эргелелиниң дыңнадыын Улан-Баторга парлап үндүрген.

Эрткен чылда чуртка малдың ниити баш саны 1963 чылда турганы-биле деннээрге 1,2 хуу көвүдээн. 23,1 миллион пуд тараа ны ажаап алган. Мал ажылының чиг-эдиниң кол хевирлерин белеткээр планнар чедиишкинниг күүсеттинген. Үлетпүр продукциянын хемчээли 1963 чылга удур 4 хуу өскен.

Эрткен чылда Моолдуң дээди, тускай ортумах өөредилге черлеринге болгаш ниити билигниң школаларынга 178 муң кижи өөренип турган. Бо үеде чуртта 10 муң кижиге-ле 12 эмчилер онаажып турар.

ЧАЙГЫЛЫШ ЧОК ӨЗҮЛДЕНИҢ ЧУРАГАЙЛАРЫ

ВАРШАВА. Польшаның Кол статистика эргелелиниң сан-медээлерин ёзугаар алырга, үлетпүрүнүң социалистиг секторунга ниити продукцияны бүдүрүп үндүрер талазы-биле 1964 чылдың планы 103,7 хуу күүсеттинген.

Эрткен чылда үлетпүр чуртка 40,6 миллиард киловатт-шак электроэнергияны, 117,4 миллион тонна хөмүр дашты, 8,6 миллион тонна чыгам канны, 5,7 миллион тонна прокатты берген. Чуртта үүрмектеп садар бараан саарылгазы 5,5 хуу немей өскен.

Национал орулга 1963 чылдыыбиле деннээрге, 5 хуу хире немей көвүдээн. Ол болза планда доктаатынган чурагайдан 1,4 хуу ажып турар дээни ол.

(СЭТА).

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин — Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, 25-38, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал кылдызының 23-54, агитация болгаш пропаганда база көдээ ажыл-агый кылдыстериниң 37-13, үлетпүр кылдызының 22-64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал кылдыстериниң 21-27, нииткн информация кылдызының 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 21-47, 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. ТС — 00071.